

Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili

Alparslan YALDUZ

Arş. Gör.; U.Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

İznik Konsili Hristiyanlık tarihinde ilk ökümenik konsil olarak kabul edilir. Teslis kavramından ortaya çıkan tartışma Arian İhtilafı diye bilinmektedir. Tartışma, Oğul'un durumu ve Baba Tanrı'yla olan ilişkisi etrafında cereyan etmekteydi. İznik Konsil'i 325 yılında toplanmıştır. Arius, Oğul'un Baba ile aynı özden olmasını reddediyor ve Oğul'u, dünyadan önce yaratılmasına rağmen, yaratılmış/mahluk seviyesine indiriyordu. Konsilin kararı, anlaşmazlıkları sona erdirmek yerine daha da içinden çıkılmaz hale getirdi.

Abstract

The Place of Councils in the History of Christianity and The Iznik Council

The Council of Nicea regarded as the first ecumenical council in the history of Christianity. The controversy which arose from the conception of tri-unity was known as the Arian controversy. The controversy revolved around the status of the Son and his relation to the Godhead. The Council of Nicea was convened in 325 C.E. Arius denied that the Son was of the same substance with the Father and reduced him to the rank of a creature, though preexistent before the world. The council's decision did not terminate the controversy, but only worsened it.

Anahtar Kelimeler: Hristiyanlık, Konstantin, Arius, Kilise, İznik Konsili, İsa, İnanç

Key Words: Christianity, Church, Jesus, Belief, Council of Nicea

Konsil'in Tanımı ve Kaynağı

Dinlerde, inanç ve sosyal hayatla ilgili meseleler ile, din mensuplarının karşılaştıkları problemleri çözmek için, üst düzey din adamlarının katılımıyla bir takım toplantılar tertiplenmiştir. Hristiyanlıkta bu toplantılar, genellikle Havarilerin önemli cemaatler kurdukları Roma eyaletlerinin başkentlerinde veya belli başlı büyük şehirlerinde yapılmış, daha sonra da bu şehirler Hristiyanlığı yayma merkezleri haline gelmiştir. Bu bölgelerde oturan piskoposlara konsilleri toplama ve tartışmaları yönetme hakkı da verilince, buralardaki piskoposlar diğerlerine nazaran daha üstün bir konuma yükselmiş ve başşehirlerde (metropolis) oturdukları için de, “*metropolit*” olarak adlandırılmışlardır.¹

Hristiyan dinî liderlerin, dinî öğreti ve pratikler için kararlar vermek üzere toplanmaları, genellikle “*konsil*” veya “*sinod*” (Grekçe “Sunodos, Latince Synodus”) olarak adlandırılır.² Hristiyanlık tarihinde önemli bir yeri olan konsil, kilise tarihi açısından şöyle tarif edilebilir: ‘Piskoposlar, yüksek düzeydeki din adamları veya kilise idarecilerinin, kilise ya da kilise hayatıyla ilgili problemleri müzakere etmek, tartışmak³; inanç esasları ve ibadetler ile ilgili konuları görüşmek⁴; inancı güçlendirmek ve ahlaki korumak⁵ amacıyla yaptıkları kilise toplantılarıdır.

Bölgesel mahiyetteki küçük toplantılar veya sadece bir mezhebin temsilcilerinin katıldığı toplantılar için “*sinod*” kelimesi kullanılırken⁶, piskoposların ve kilise temsilcilerinin daha geniş çapta iştirak ettiği toplantılar için “*konsil*” kelimesinin kullanılması gelenek halini almıştır. “*Sinod*” kelimesi genelde toplantı anlamına

* “Hristiyanlıkta bir bölgede söz sahibi olan piskoposa verilen bir isim.” Bkz. Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi y., Ankara 1998, s. 259

¹ İncillerdeki mektupların, Roma İmparatorluğu’nun doğu ve batı eyaletlerindeki Roma, Efes, Selanik, Pontus, Kapadokya ve Bitinya gibi önemli şehirlere ve buradaki Hristiyan cemaatlere yazılma sebebi daha iyi anlaşılmaktadır. Bkz. Petrus’un I. Mektubu 1/1-3; Daley, Brian E., “Councils”, *The Encyclopedia of Religion* (ER), (I-XVI), (ed. Mircea Eliade), New York 1987, IV, 125; Dvornik, *Konsiller Tarihi*, s. 3-4; Ebu Zehra, Muhammed, *Hristiyanlık Üzerine Konferanslar*, (çev. Akif Nuri), İst. 1978, s. 224; ayrıca bkz. Pavlus’un Romalılara Mektubu I/16; Pavlus’un Efesoslulara Mektubu I/6; Pavlus’un Selaniklilere Mektubu I/5.

² Daley, “Councils”, ER, IV, 125.

³ Daley, “Councils”, ER, IV, 125; Aydın, Mehmet, *Hristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, SÜİFY., Konya 1991, s. 1.

⁴ Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 222-223.

⁵ Murphy, F. J., “Councils” *New Catholic Encyclopedia* (NCE), The Catholic University of America, Washington 1967, IV, 372.

⁶ Daley, “Councils”, ER, IV, 125.

gelmekle birlikte, konsilden farklı olarak Yahudi toplantıları için de kullanılmıştır.⁷ Konsillerde genel olarak doktrin ve disiplin konuları ele alınırken, sinodlarda, daha çok yerel problemler ele alınmıştır. Doğu kiliselerinde konsil yerine sinod kullanılmakta ve bu kelime patriklerin danışma kurulunu ifade etmektedir. Ortodoks kiliselerinin en yüksek ruhanî kurulunun adı ise Holy Synod veya Saint Synode'dur.⁸

Bu yüzden, kilise kendini yenilemeye, güncelleştirmeye ve kurumlarına yeni şekil vermeye ihtiyaç duyduğunda, geniş çapta, büyük katılımlı konsiller tertiplemiştir.⁹ Günümüzde konsile, piskoposlardan oluşan bir kilise yönetimi ve senatosu¹⁰ gözüyle bakılmaktadır.

Hz.İsa'nın doğduğu yıllarda Roma İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında olan Filistin'de, Yahudiler çeşitli mezheplere bölünmüş, dinî konular çıkar meselesi olmuştu. Kudüs'teki Kutsal Mabedi ticaret yeri haline getiren Yahudiler, putperest Romalılardan kurtulma yolları arayışında bir kurtarıcı beklentisi içindeyken, Hz. İsa ortaya çıkarak insanları doğru yola çağırmaya başlamıştı. Hz.İsa hayattayken, çevresinde Havarilerle birlikte çok az inanan varken, "Çarmih Hâdisesi"nden sonra Havarilerin de misyonu ile birlikte inananların sayısı arttı. Hz. İsa'nın telkinlerine karşı uyanan bu ilgi Roma'nın baskısını ve zulmünü daha da arttırmıştı. Hz. İsa'dan bir müddet sonra, ona inananlar bir araya gelerek, kendilerini "Hristiyan" diye tanıtmaya başlamışlardı. Pavlus'un Hristiyan oluşuyla yeni bir ivme kazanan Hristiyanlık, onunla beraber gelen fikrî ayrılıklar ve tartışmalarla çalkalanmaya başlamıştı.¹¹ Kudüs merkezli cemaat ile diğer uluslardan Hristiyan olanlar arasında başlayan yakınlaşma beraberinde sorunlar da getirmişti.

Yahudiye'den gelen bir grup İsa taraftarının, kurtuluş için Tanrısal hukuka bağlı olmak gerekliliği -özellikle sünnetin şart

⁷ Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 343.

⁸ Harman, Ömer Faruk, "Konsil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Ankara 2002, XXVI,175

⁹ İlk doktrinel ve disipliner konuların ele alındığı İznik Konsili (MS 325) ve kilisenin misyon ve vizyon değişikliği yaparak kendini güncelleştirdiği II. Vatikan Konsili (1962-1965) örnek olarak verilebilir. Bkz. Güngör, Ali İsra, *Vatikan, Misyon ve Diyalog*, Ankara 2002, s.17.

¹⁰ Daley, "Councils", *ER*, IV, 125.

^{*} M.S. I. yüzyıl sonlarından itibaren Pavlus'un düşünceleri doğrultusunda İsa'nın uluhiyetini ve Mesih olduğu fikrini savunan kişilere verilen isim. Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 169.

¹¹ Tümer, Günay - Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 1993, s. 239.

olması- konusunda Antakya'daki Hristiyanlarla tartışması ilk kıvılcım olmuştur.¹² Anlaşmaya varılamaması üzerine, konuyu Havarilerle görüşüp tahlil etmek için Pavlus ve Barnaba Kudüs'e gitmişlerdir.¹³ Bu ilk tartışmaları bir karara bağlamak için, M.S. 49-50'de Kudüs'te yapılan toplantıda¹⁴, Petrus, Barnaba ve Pavlus konuşmalar yapmışlardır. Toplantı sonunda, kurtuluş için tanrısallık hukuka bağlı olmanın gerekli olmadığına- dolayısıyla tanrısallık hukukun bir parçası olan sünnetin de şart olmadığına ve diğer uluslardan (Gentilelerden) dine yeni girenlere zorluk çıkartılmaması konusunda anlaşmaya varılmıştır.¹⁵ Yakup, Petrus, Pavlus ve Barnaba'nın katılımıyla gerçekleşen bu konsil sonrası¹⁶, Antakya'daki cemaate; bu tür tartışmaları yapanları tanımadıklarını ve onları "*akıl karıştırıcılar*"¹⁷ olarak gördüklerini belirten bir mektup göndermişlerdir.¹⁸

Bu toplantıda, "*Kutsal Ruh ve bizler, gerektiğinden daha ağır bir yükü size yüklememeyi uygun gördük.*"¹⁹ diyerek, Yahudi olmayan mühtedilerin Pavlus'un düşüncesi gereği, tanrısallık hukuka (Musa'nın şeriatına) tamamen uymasının gerekli olmadığına karar verilmiştir.²⁰

Hristiyan teologlar, konsillerin aslının bu toplantıya dayandığını düşünmektedirler. Toplantının otoritesi konusundaki ihtilafları da, katılımcıların bu kararı Mesih'in kendilerine verdiği

¹² Tanrısallık hukukun gerekliliğini savunan bu grup, büyük bir ihtimal ile Havarilerden Yakup liderliğindeki Kudüs merkezli İsa cemaatinin üyeleridir. Zira sonraki dönemlerde, Kudüs'teki Yakup cemaati ile Pavlus ve yanlıları arasında ciddi boyutlarda tartışmalar yaşanacaktır. Bkz. K.Bihlmeyer-H.Tuchle, I. ve IV. Yüzyılda Hristiyanlık, Roma İmparatorluğunda Tek Tanrıcılığın Zaferi, (çev. Antun Önal), Güler Matbaası, İstanbul 1972, s.20-23; Gündüz, Şinasi, *Pavlus; Hristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001, s. 59.

¹³ Elçilerin İşleri, 15/2; aynı seyahat için bkz. Galatyalılar 2/1-2.

^{**} Değişik kaynaklarda farklı tarihlere rastlamak mümkündür. Bkz. miladi 49 yılı için, Daley, "Councils", *ER*, IV, 125; Tümer- Küçük, s. 239; Miladi 52 yılı için, Dvornik, F, "Councils, General History of", *NCE*, Washington 1967, IV, 373.

¹⁴ Elçilerin İşleri 15/1-2.

¹⁵ Bu konsilde Yahudilerin dışındaki milletlerin Hristiyanlığa girişinde onlardan Yahudi şeriatının tamamından değil sadece putlara kesilenlerle ölü hayvan eti, kan ve zinadan uzak durmaları istenmekte, diğer emir ve yasaklardan muaf sayılmaktadırlar. Bkz. Harman, "Konsil" *DİA*, XXVI,177.

¹⁶ Elçilerin İşleri 15/2-14.

¹⁷ Elçilerin İşleri 15/25.

¹⁸ Kudüs Toplantısı adıyla meşhur olan bu toplantı için bkz: Elçilerin İşleri 15/1-31. Geniş bilgi için bkz. Gündüz, *Pavlus*, s. 59-63.

¹⁹ Elçilerin İşleri 15/29.

²⁰ Daley, "Councils", *ER*, IV, 125.

yetkiyle aldıklarını ifade ederek giderme yoluna gitmişlerdir. Kudüs'te yapılan bu toplantıda alınan kararların “*Kutsal Ruh ve bizler uygun gördük...*” ifadesiyle ilan edildiğini²¹ delil göstererek, İsa-Mesih'in kilisenin yaptığı tüm toplantıları tasdik ettiğini açıklamışlardır.²² Daha sonra da “*Nerede iki ya da üç kişi benim adımla toplanırsa, ben de onların arasındayım.*”²³ gibi Kutsal Kitap ifadeleri esas alınarak, “Havariler Toplantısı” ve ondan sonraki tüm konsil ve sinodların, Kutsal Ruh'un ve Mesih'in idaresi altında gerçekleştiği inancı, resmiyet kazanmıştır.

Bu ilk havarilerin toplantısı dışında diğer toplantıların, II. yy. ortalarında “Montanizm”^{*} ve “Gnostisizm”^{**} gibi anlayışlar sebebiyle, Anadolu'da yapıldığı bilinmektedir. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde kendi görüş ve fikirlerine aykırı düşüncelerle uğraşan kilise, sonraları daha büyük problemlerle karşılaşınca, bunların mahalli özellikteki sinodlarla çözülemeyeceğini görerek, Suriye, İtalya, Afrika ve Anadolu'da büyük çapta konsiller toplamıştır. Geniş katılımlı bir konsile doğru ilk adım ise, Arius ihtilafını İznik'te (M.S. 325) genel (ökümenik) bir konsil toplayarak çözmek isteyen İmparator Konstantin tarafından atılmıştır.²⁴

Hristiyan Konsilleri, çeşitli şekillerde tasnif edilmektedir.²⁵ Genellikle coğrafi bölge ve katılımcıların sayısına göre tasnif edilen bu konsiller, *Özel ve Genel Konsiller* diye ikiye ayrılabilir.

²¹ Elçilerin İşleri 15/29; Dvornik, Francis, *Konsiller Tarihi; İznik'ten II. Vatikan'a* (çev. Mehmet Aydın), Ankara 1990, s. 3.

²² Güngör, s. 18.

²³ Matta 18/20.

^{*} Montanizm: Hristiyanlıkta, II. yy.'da Anadolu'da yaşamış olan Montanus adlı bir Papazın kurduğu, asketik yaşantıyı savunan, apokaliptik bir akım. Bu akımın taraftarları arasında ünlü kilise babası Tertullian da (160-220) vardır. Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 266; Güngör, s. 18.

^{**} Gnostisizm: Yahudi, Hristiyan ve pagan kaynaklı düalist bir dinî harekettir. Tanrı, alem, insan ve bunların birbiriyle olan ilişkilerini kendine has kutsal ezoterik (gizli) bilgi doktrinine dayalı olarak açıklayan dinî, felsefi gelenek, bkz. Walls, A. F., “Gnostisizm”, *The New Bible Dictionary*, (ed. J. D. Douglas), London 1962, s. 473-478; Brandon, S. G. F., “Gnostisizm”, *A Dictionary of Comparative Religion*, London 1970, s. 302.

²⁴ Brandon, “Constantine the Great”, s. 206.

²⁵ Stone, Darwell, “Councils (Christian:Early)”, *Encyclopedia of Religion and Ethics, (I-XIII)*, (ed. James Hastings), T&T Clark, New York 1980, I, 185; Murphy, “Councils”, *NCE*, IV, 372-373; Harman, “Konsil”, *DİA*, XXVI, 176-177.

I. Özel Konsiller

Özel konsiller kendi aralarında; Mahalli Konsiller, Bölge Konsilleri, Eyalet Konsilleri ve Milli Konsiller olarak dört gruba ayrılmaktadır.

a. Mahalli Konsiller:

Mahalli Konsil, bir ülkenin belirli bir bölgesinin problemini çözmek için ülke piskoposlarının yaptığı toplantılardır.²⁶ Ülkedeki bir bölgeden sorumlu piskoposun, diğer bölgelerden sorumlu piskoposları toplayarak, özel mahiyette bir meseleyi tartışmaya açtığı konsillerdir. Mahalli konsillerin yılda iki defa toplanması esastır.²⁷

b. Bölge Konsilleri:

Bölge Konsili, belirli bir piskoposluk bölgesinden sorumlu piskoposun veya yardımcısının başkanlık ettiği ve bölge din adamlarının temsilci olarak iştirak ettiği konsillerdir. Bölge konsilini, sık sık toplamak mümkün değildir. Her on yılda bir Başpiskoposluğun davetiyle konsil toplanabilmektedir. Özel konsillerin aldığı kararlar, sadece o ülkeye veya bölgeye hitap etmektedir. Bu konsilin Papanın tasdikinden geçmesi şarttır.²⁸

c. Eyalet Konsilleri

Eyalet Konsili, kiliseye bağlı bir eyaletin Başpiskoposunun yardımcılarıyla ve diğer yetkilileriyle birlikte eyaletin ihtiyaçları hakkında görüşmek üzere topladığı konsillerdir. Konsili toplama yetkisi, eyaletin en üst seviyedeki din adamına (metropolit) aittir. Eyalet Konsilleri en az yirmi yılda bir toplanır.²⁹

d. Milli Konsiller

Milli Konsil, bir ülkedeki en yüksek rütbeli din adamı başkanlığında başpiskopos, piskopos ve diğer kilise temsilcilerinin bir araya geldiği toplantıdır. Bu toplantı ancak Papanın izniyle yapılabilmektedir.³⁰

II- Genel Konsiller ve Ökümeniklik Meselesi

Genel Konsillere ökümenik konsiller de denilmektedir. Bu konsiller, piskoposlar ve diğer kilise temsilcilerinin geniş katılımıyla gerçekleştirilen evrensel konsillerdir.³¹ Papa veya temsilcisi

²⁶ Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri*, s. 2.

²⁷ Güngör, s. 20.

²⁸ Daley, "Councils", *ER*, IV, 125; Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri*, s. 3.

²⁹ Murphy, "Councils", *NCE*, IV, 372; Güngör, s. 20.

³⁰ Murphy, "Councils", *NCE*, IV, 373; Güngör, s. 21.

³¹ Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 297.

başkanlığında, kiliseleri ilgilendiren meseleleri ele almak için, Papanın davetiyle bütün kiliselerin en üst düzeydeki din adamlarının katıldığı toplantıdır. Konsilde ele alınacak konuları ve meseleleri Papa belirlediği gibi aynı zamanda konsili erteleme veya feshetme hakkına ve gücüne de sahiptir.³² İnsanların oturdukları bölgelere şamil olan kilise temsilcilerinin icra ettikleri ilk konsiller, ökümenik konsiller ismi ile meşhurdur. (İznik, Efes, Kadıköy...).³³

Yeryüzündeki bütün Hristiyan temsilcilerinin katıldığı genel konsiller, Papa tarafından davet edilerek toplanmakta ve bizzat Papa veya temsilcileri tarafından yönetilmektedir. Bu konsiller, iman ve disiplin konusunda kilise birliğinin muhafaza ve temsil edildiği yerlerdir. Ancak her zaman böyle olmamıştır. Konsiller tarihinde, I. Konsilin (M.S. 325 İznik Konsili) ve IV. Konsilin (M.S. 451 Kadıköy Konsili) siyasî kavga ortamında yapıldığı görülmektedir.³⁴ Ökümenik konsil kararlarının geçerli olabilmesi için, kararların Papa tarafından tasdik edilmesi gerekmektedir.³⁵

Ökümenik Konsil tabiri ilk kez, M.S. 382 yılında İstanbul'da bir araya gelen piskoposların, Papa Damase'in etrafında Roma'da toplanan piskoposlara yazdıkları mektupta görülmektedir. Bu mektuba göre Doğu Piskoposları, bir yıl önce İstanbul'da toplanan konsile *Ökümenik Konsil* adını vermişlerdir.³⁶ Ancak kilise tarihinde hangi konsilin ökümenik olup olmadığı konusu, kesin çizgilerle belirtilmemiştir. Hristiyanlık tarihinde yapılan ilk yedi konsil, *Ayrılmış Doğu Kiliseleri*³⁷ dışındaki Hristiyanlarca, ökümenik konsiller olarak görülmektedir. Ökümenik kabul edilen bu konsiller başlıca görevlerinin; imanı belirlemek, kilise hayatı içindeki organizasyon konusunda kararlar vermek ve kilisenin itikâdî konularını tartışıp geliştirmek olduğuna inanmışlardır.³⁸

Günümüzde ökümenik konsil toplama yetkisi, sadece Roma Katolik kilisesine ait bir iş olarak görülmektedir. Bu da, ökümenik konsil sadece Katolik kilisesi mensuplarını ilgilendirir ve sadece Papanın otoritesine boyun eğen piskoposları ve delegeleri bir araya getirir manasına gelmektedir. Diğer kiliseler bu toplantıda sadece gözlemcilerle temsil edilmektedir.

³² Murphy, "Councils", NCE, IV, 373.

³³ Schimmel, Annemarie, *Dinler Tarihine Giriş*, Ankara 1955, AÜİFY, s. 226.

³⁴ Dvornik, *Konsiller Tarihi*, s. 7, 16, 17; Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri*, s. 9.

³⁵ Murphy, "Councils", NCE, IV, 373; Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri*, s. 6.

³⁶ Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri*, s. 5.

³⁷ Bunlar V. yy. da Hristiyanlıktan kopan Nesturiler, Süryaniler, Ermeniler, Kiptiler ve Habeş Kilisesidir. Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 51-52.

³⁸ Schimmel, s. 133.

1917 yılında yürürlüğe giren kilise hukuku* kriterleri ve ökümenik konsil tariflerindeki maddeler, geçmişte yapılan konsillere uygulandığında pek çok konsil bu tariflerin dışında kalacaktır. Toplantıyı düzenleyen merci açısından değerlendirildiğinde; bazı konsillerin, İznik Konsili'nde olduğu gibi Papa tarafından değil İmparator tarafından toplandığı görülecektir. Konsillere katılan piskoposların sayısı esas alındığında; bazı küçük çaplı özel konsillerin, ökümenik olarak kabul edilenlerden daha çok katılımcıyı bir araya getirdiği ortaya çıkacaktır.³⁹ Temsilcilerin evrenselliği açısından bakınca da; I. İstanbul Konsili'ne (M.S. 381) İmparatorluğun sadece doğu bölgesinin piskoposlarının davet edildiği halde, konsilin ökümenik konsiller arasında yer aldığı görülecektir.

Geçmişte yapılan konsiller kilise hukukundaki ökümenik kavramından hareket edilerek tasnife tabi tutulduğunda, bir çok meşhur konsilin ökümenik konsil tanımına uymadığı görülecektir. Konsil tasnifleri için kesin ve belirli bir ölçü konamayacağı için, ökümenik kavramı Hristiyan geleneği içinde teşekkül etmiştir denilebilir. Ökümenik Konsillerin kilisece anlam ve pozisyonu, bizzat onların tarihlerinden, geçerli olan gelenek ve göreneklerden ve kilisenin doktrininden hareketle çıkarılabilir.⁴⁰

Konsillerde karar verme üstünlüğünün Papa'da mı yoksa Konsil'de mi olduğu sürekli tartışılmıştır. Bu yüzden öncelikle Papanın yetkisi ile Genel Konsilin yetkilerini ayırmak gerekir. Piskopos konsillerde tek kanun koyucudur. Genel konsilin otoritesi ise, piskoposluğun şefi olarak Papa ile müşterek toplanma esasına dayanmaktadır. Toplanan piskoposlar, öğretme yetkileriyle iman ve evrensel kilise disiplini ile ilgili sorunları tartışır ve kararlaştırırlar. Çünkü o yetkinin onlara Kutsal Ruh tarafından verildiği Yeni Ahit'in şu ifadesinden çıkarılır: "*Kendinize ve Kutsal Ruh'un sizi gözetici atadığı tüm sürüyü -Tanrı'nın Kilise topluluğunu- gütmeye dikkat edin;*

* Papa tarafından davet edilmiş ve onun tarafından başkanlık edilmiş bir toplantıdır. Böyle bir toplantı, evrensel Katolik kilisesinin yüksek düzeydeki temsilcilerini ve piskoposları bir araya getirir. Sadece bu şartları yerine getiren bir toplantı, ökümenik konsil tarifine uygun düşer. Bkz. Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri*, s. 3-4.

³⁹ Rimini'de (M.S. 359) 400'den fazla piskopos varken, Efes'te (M.S. 431) 200, İstanbul'da (M.S. 381) 150 piskopos mevcuttu. Bkz. Dvornik, *Konsiller Tarihi*, s. 11; Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri*, s. 4; Akşit, Oktay, *Roma İmparatorluğu Tarihi*, (M.S. 193-395), İ.Ü.E.F.Y., İstanbul 1970, s.691

⁴⁰ Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri*, s. 5.

o kilise topluluğu ki, o bunu kendi kanıyla sağlamıştır.”⁴¹ Buna göre onlar, havarilerin halefidirler.⁴²

Katolik kilise tarihinde, 21 genel konsil (ökömenik) görölmektedir. Bu konsiller beş ana başlık halinde şöyle toplanmaktadır:

a) Antikite (Eski Çağ) Konsilleri:⁴³

İznik Konsili (M.S. 325)⁴⁴, I. İstanbul Konsili (M.S. 381)⁴⁵, Efes Konsili (M.S. 431)⁴⁶, Kadıköy Konsili (M.S. 451)⁴⁷, II. İstanbul Konsili (M.S. 553)⁴⁸, III. İstanbul Konsili (M.S. 680)⁴⁹, II. İznik Konsili (M.S. 787)⁵⁰, IV. İstanbul Konsili (M.S. 869)⁵¹

⁴¹ Resullerin İşleri 20/28.

⁴² Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri*, s. 6.

⁴³ Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri*, s. 10-100; ayrıca farklı tasnifler için bkz: Murphy, “Councils”, *NCE*, IV, 372-373; Stone, “Councils”, *ERE*, I, 185-193.

⁴⁴ Konstantin tarafından, Arius’a karşı toplanmıştır. İznik İman Kuralı denen Kredo, Baba ile Oğul arasındaki tabiat eşitliğini kabul eder, (Homoousius); İsa’nın oğul olarak Baba ile aynı derecede ezeli ve aynı derecede eşit olması demektir. Çünkü İsa, aynı madde veya özden geliyordu. Bkz. Smart, Ninian, *The Religious Experience of Mankind*, New York 1969, s. 445; Brandon, “Arianism” s. 97.

⁴⁵ Bu konsil, İmparator I. Theodosius (M.S. 379-395) tarafından Macedonius’a karşı toplanmıştır. Konsil babaları, Kutsal Ruh’un tanrılığını kabul etmişlerdir. Bkz. Dvornik, “Councils, Eastern Ecumenical Councils”, *NCE*, IV, 374.

⁴⁶ II. Theodosius (M.S. 408-450) Nestorius’a karşı toplamıştır. Konsilde, Meryem’in “Tanrı Annesi” olduğu belirlenmiştir. Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri*, s.16-18

⁴⁷ İmparator Marcien (450-457) tarafından, Monofizitlere karşı toplanmıştır. İsa’nın, tek bir şahsiyette ilâhî ve insanî iki tabiata sahip olduğunu kabul etmişlerdir. Dvornik, “Councils”, *NCE*, IV, 374.

⁴⁸ İmparator Justinian (527-565) tarafından toplanmıştır. “Nestoryen”lerin (Nestorians) Üç Konusu” olan, Theodore’un şahsiyeti ve eserlerini, Theodore’un, Efes Konsili’ne karşı yazılarını, Urfalı İbas’ın, Theodore’yi savunan ve Cyrille’nin itirazlarını reddeden mektubunu reddetmiştir. Stone, “Councils”, *ERE*, I, 191-192.

⁴⁹ İmparator IV.Konstantin (668-685) tarafından, “monothelite” hareketine karşı toplanan konsil, İsa’da bir tek irade doktrini reddederek, O’nda ilahî ve insanî iki iradenin varlığını kabul etmiştir. Stone, “Councils”, *ERE*, I, 192.

⁵⁰ İmparatoriçe İrene (797-802) tarafından, İkonoklaste hareketine karşı toplanmıştır. Azizlerin resimlerine yapılan kültün, meşruiyetini kabul etmişlerdir. Dvornik, “Councils”, *NCE*, IV, 375.

⁵¹ Bu konsil, İmparator I. Basil tarafından, Photius’u aforoz etmek için toplanmıştır. Bkz. Dvornik, F., “Councils”, *NCE*, IV, 375; Dvornik, *Konsiller Tarihi*, s. 26.

İlk yedi konsil, Katolik ve Ortodoks kiliseleri tarafından “Ökümenik Konsiller “ olarak kabul edilir.⁵² IV.İstanbul Konsili de Katolik kilisesi tarafından ökümenik konsiller arasında sayılır. Ancak Ortodoks kilisesi herhangi bir dogmatik karar alınmadığını ileri sürerek bu konsili ökümenik konsil olarak kabul etmez.⁵³

b) Ortaçağ Konsilleri:

I. Latran Konsili (M.S. 1123), II. Latran Konsili (M.S. 1139), III. Latran Konsili (M.S. 1179), IV. Latran Konsili (M.S. 1215), I. Lyon Konsili (M.S. 1245), II. Lyon Konsili (M.S. 1274), Viyana Konsili (M.S. 1311)

c) 15. Yüzyıl Konsilleri:

Konstans Konsili (M.S. 1414), Bale-Ferrare-Florence Konsilleri (M.S. 1431)

d) Reform Devri Konsilleri:

V. Latran Konsili (M.S. 1512), Trente Konsili (M.S. 1545)

e) XIX. ve XX. Yüzyıl Konsilleri:

I. Vatikan Konsili (M.S. 1869-1870), II. Vatikan Konsili (M.S. 1962-1965)

İznik Konsilini Hazırlayan Sebepler

İlk toplantıdan I. ve II. Vatikan’a kadar yapılan onlarca konsil arasında İznik Konsili her zaman önemli bir yer tutmuştur. Resmî inanç sistemini oluşturma çalışmaları, İsa’nın şahsiyeti, Ariusçuluk ve Konstantin’in kararlardaki siyasi rolü gibi konular bu konsili önemli yapan unsurlardır. Konsile ve kararlarına geçmeden önce, konsilin toplandığı dönemdeki Hristiyanlık hakkında tarihi ve dinî arka planların tespiti, konsil sonucunda alınan kararların anlaşılmasını sağlayacaktır.

A. Tarihî Arka Plan

Hristiyanlık üzerindeki Yahudi muhalefeti ve Roma’nın baskısı üç yüzyıl kadar sürmüştür. Konstantin döneminde yayınlanan Milan Fermanı ile serbestliğe kavuşan Hristiyanlık, Roma’nın diğer dinleri ile eşit seviyeye gelmiş, ancak resmî devlet dini haline gelememiştir. Hristiyanlığın Roma’nın resmî dini haline gelmesi için, M.S. 380 yılını ve İmparator Theodos’u beklemek gerekmiştir.⁵⁴

⁵² Dvornik, F., “Councils”, *NCE*, IV, 375.

⁵³ Dvornik, F., “Councils”, *NCE*, IV, 375; Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 34.

⁵⁴ Aydın, Mehmet, *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 22.

Hristiyanlığın İmparatorluk içinde hızla yayılması sert tepkilere neden olmuştur. Diğer dinlere karşı hoşgörülü olan Roma İmparatorluğu'nun bu sert tepkisinin arkasında; Hristiyanların İmparator kültü için kurban kesmemeleri, Roma tanrılarına ibadetten kaçınmaları ve bunların da ötesinde, kendi inançlarının hakimiyetini istemeleri yer almıştır.⁵⁵ İmparator Diocletian (284-305) ve Valerian dönemlerinden itibaren başlayan uzun takibat ve işkence dönemi,⁵⁶ Konstantin'in M.S. 313 yılında rakipleri Licinius ve Maxentius'u yenmesine kadar sürmüştür.

Hristiyan bir anneden doğan⁵⁷ ve Hristiyanlığın bir devlet dini haline gelmesinde en büyük rolü üstlenen Konstantin, kendinden önceki dönemlerde Hristiyanlara karşı takip edilen politikayla, inandığı ve hayalini kurduğu büyük imparatorluk birliğini sağlayamayacağını anlamıştı. Bu rüyasını gerçekleştirebilmek için öncelikle siyasi birliğin sonra da din birliğinin sağlanması gerekiyordu. Bu amaçla M.S. 312'de Roma civarındaki *Milvius Köprüsü'nde*⁵⁸ kazandığı zaferle siyasi birliği tesis eden imparator, din birliğinin sağlanması amacıyla, ülkedeki zulümlere son vermek ve iç huzuru sağlamak için, "*Milan Fermanı (M.S.313)*" diye bilinen meşhur bildiriye Licinius ile birlikte imzaladı. Bu bildiriyle; ister Hristiyan olsun ister başka dinden olsun, herkes inancında ve istediği dine intisap etmekte, tam bir serbestliğe kavuşuyor,⁵⁹

⁵⁵ Sarıncıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Kardelen Kitabevi, Isparta 1999, s. 279.

⁵⁶ Kur'an'da Ashâb-ı Kehf ile ilgili anlatılan olayların, Diocletian döneminde meydana geldiği ve Nevşehir bölgesindeki yer altı yerleşim yeri ve yer altı kiliselerinin bu döneme ait olduğu sanılmaktadır. Bkz. Ateş, Süleyman, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1990, V, 293.

⁵⁷ Smart, *The Religious Experience* s. 443.

⁵⁸ Smart, *The Religious Experience* s. 443. "Sürekli, kocası Kostas'ın Hristiyan olması için dua eden Konstantin'in annesi Helena, Nusaybin kökenliydi. Konstantin, Maxence ile karşılaştığı Milvius Köprüsü'nde şöyle diyordu: "Bu düşmana karşı bana yardım edecek ve zafer kazandıracak tanrı benim tanrım olacaktır." Savaş esnasında, rüyasında haç şeklinde bir ışık görür, haçın üzerinde şöyle yazmaktadır: "(hic vince: bununla galip gel) Bunun ne anlama geldiğini anlamıştı...". Akşit, s. 257; Bu rüya ve kaynağı Caesarea'lı Eusebius'un "Constantinus'un Yaşamı" adlı eseri hakkında eleştiriler için bkz Lemerle, Paul Histoire de Byzance, (çev. Galip Üstün), İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s.14-17; Bihlmeyer-Tuchle, s.61; Konstantin'in Hristiyan oluşuyla ilgili bu ve benzeri senaryolar Süryani kaynaklarda da yer almaktadır. Bkz. Şer, Adday, *Süri Vakayinamesi*, Yaba Yayınları, İstanbul 2002, s. 77-80

⁵⁹ "Bugünden itibaren her kim Hristiyan dinine tabi olmak isterse, hiç bir şekilde rahatsız edilmeksizin, bu dine serbestçe ve samimiyetle girebilsin. Bu hususu Zat-ı Devletlerine, (Nicomedia Valisi), en açık biçimde bildirmek istedik. Ta ki, Hristiyanlara kültlerini icra eylemek hususunda, tam ve

Hristiyanlardan zorla alınan, hususi ev ve kiliselerin, hiç bir tazminat talep edilmeksizin, geri verilmesi emrediliyordu.⁶⁰

Konstantin, Putperestlik dahil olmak üzere, diğer bütün dinlere bahsetmiş olduğu hakların aynısını, Hristiyanlığa da vermişti. Bildirinin en büyük özelliği ise, Hristiyanlığa yaşama hakkı vermiş olmasında değil, aynı zamanda İmparatorluğun bu dini himaye altına almış olmasındadır. Bu sayede Hristiyanlık, önce diğer dinlerle eşit seviyeye getirilmiş daha sonra da üstün tutulmuş oldu.⁶¹

Konstantin'in 337 yılında ölmeden az önce vaftiz olduğu⁶² göz önüne alındığında, Hristiyanlığa bu serbestliği neden verdiği, tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Fakat onun siyasi düşünceleri ve yakın çevresinin bu inanca sahip olması ve dolaylı yollardan Konstantin'i etkilemeleri bunda etkili olmuştur diyebiliriz.

Konstantin, Milan Fermanı'ndan (M.S. 313), 325'te İznik Konsili'ni toplayıncaya kadar geçen süre içerisinde, kiliseye birtakım imtiyazlar tanıdı. Hristiyanlığı diğer dinlerle eşit seviyeye getirdiği gibi, bu dinin ruhbanlarına da diğer putperest rahiplerin sahip oldukları tüm hakları verdi. Ruhbanlar dinî vazifelerini yerine getirmelerine mani olabilecek bütün vergilerden ve devlet hizmetlerinden muaf tutuldu. "Pazar" günü resmî tatil kabul edildi.⁶³ Herkes kilise lehine vasiyette bulunma hakkına kavuştu. Böylece kilise, kendiliğinden mirasa konma hakkına sahip oldu. Piskoposluk mahkemelerine de önemli imtiyazlar verildi. Kilise aynı zamanda, devletten emlak ve maddi yardımlar aldı. Bununla beraber Hristiyanlar, putperest şenliklere katılmaktan muaf tutuldu.⁶⁴

Milan bildirisinden itibaren Konstantin Hristiyanlığı desteklemiş ise de, bu onun tamamen Hristiyan olduğu ya da putperest geleneklere yüz çevirdiği anlamına gelmemektedir.

mutlak bir hürriyet bahsetmiş olduğumuzdan, habersiz olmayasınız. Ve mademki bu hürriyeti Hristiyanlara bahsettik, zamanımızın sulh ve asayiş için, diğer dinlerin saliklerine de, kendi inanç ve adetlerine göre hareket etmek ve istedikleri ilahlara tapmak hususunda, bu hürriyetten istifade etmek tam ve mutlak hakkını bahsetmiş olduğumuzu, Zati Devletleri takdir buyururlar. Hiç bir kimsenin haysiyet ve itikadını rencide etmek istemediğimizden dolayı, bu suretle karar verdik." Blz. Vasiliev, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev. A. Müfit), Ankara 1943, s. 62; Çelik, Mehmet, *Süryani Tarihi I*, Ayraç Yayınları, Ankara 1996, s. 99-100.

⁶⁰ Gibbons, I, 663.

⁶¹ Vasiliev, s. 61-62; Çelik, s. 100-102.

⁶² Stone, "Councils", *ERE*, I, 187; Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, (Fikret Işıltan), Ankara 1981, s. 44.

⁶³ Smart, *The Religious Experience* s. 443.

⁶⁴ Çelik, 103-104.

Nusaybin kökenli Hristiyan annenin⁶⁵ yanında yetişen Konstantin'in, uzun süre putperest kalabilmesi ve pagan izlerini taşıyabilmesi, putperest inancın onun hayatında çok etkili olduğunu göstermektedir.⁶⁶ Zira bu süre içinde putperest inanç ve adetlerden vazgeçmediği, pazar gününü “dies solis”^{*} diye isimlendirmesi, “Pontifex Maximus”^{**} ünvanını ömrünün sonuna kadar muhafaza etmesi ve “Güneş Kültü” gibi bazı inanışlara ısrarla bağlı olması ondaki pagan etkiyi göstermektedir.⁶⁷ Her ne kadar gizli olsa da⁶⁸ yakın çevresinin Hristiyan oluşu, Konstantin'in Hristiyanlığa toleranslı davranmasının sebeplerinden sayılabilir.

Konstantin imparatorluğun başkentini Roma'dan boğaziçi kıyılarına taşıırken, Hristiyan düşüncesinin gücünü sezmiş, imparatorluk içindeki birliğin ancak Hristiyanlıkla sağlanabileceğini anlamıştı. Roma'nın Hristiyanlaştırılması eski ilahlarla bir çatışma yaratacaktı. Ancak bu da yeni bir başkent ve yeni bir imparatorluk düşüncesi ile hafifletilebilirdi.⁶⁹ Konstantin'in yaşadığı dönem, aynı anda bir çok değişik kültü birden inanmanın tabii sayıldığı, bir dinî “Synkratismus Devresi” idi.⁷⁰ Fakat Konstantin Hristiyanlığı sahiplenerek, fermanın dayandığı, “dinlerin eşitliği” ilkesini çiğnemekte, bu şekilde Hristiyan azınlığı yanına alarak, bir büyük rüyayı gerçekleştirmek istemekteydi: “Din birliğini, devlet birliğinin harcı yapmak”. Daha önce baskıyla ve zorla denenen bu düşünce,

⁶⁵ Şer, s. 77.

⁶⁶ Bazı sikkelerde ve madalyonlarda Konstantin ile Güneş Tanrı' nın yan yana görülmesi bunun tanığıdır. Lemerle, s.15,18

^{*} “dies solis”; güneş günü; bkz. Şer, s. 79; Kabağağaç, Sinan, *Latince Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınları, İstanbul 1995.

^{**} “Pontifex Maximus”, Resmi devlet dininin “Başkahini” demektir. Eskiden Roma İmparatorları, Roma dininin reisi idiler. Konstantin Hristiyanlığı sahiplendiğinde bu dinin de reisi olma iddiasında bulundu ve harici/fahri piskopos ünvanı aldı. İmparatorun şahsı ve sarayı mukaddes sayıldı. Nitekim Konstantin bu ünvanı, bütün saltanatı boyunca muhafaza etmiş, daha sonra halefleri olan diğer imparatorlar da, bu ünvanı kullanmıştır. En son Gratianus 379 yılında bu ünvandan vazgeçmiştir. Bkz. Reşat, Ekrem, *Bizans Tarihi (Şarkî Roma İmparatorluğu 395-1453)*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul 1934, s. 6-7; Ostrogorsky, s. 44; Akşit, s. 293; Schimmel, s. 245.

⁶⁷ Akşit, Oktay, *Roma İmparatorluk Tarihi*, İstanbul 1970, s. 293.

⁶⁸ Şer, s. 77-80.

⁶⁹ Bailly, Auguste, *Bizans Tarihi*, (çev. Haluk Şaman), İstanbul (tarihsiz), I, 14-15.

⁷⁰ Ostrogorsky, s. 43.

şimdi Hristiyanlık gibi bir dinden güç alıyordu. Konstantin işte bu amaçla paganizme karşı Hristiyanlığı destekliyordu.⁷¹

Onun bu düşüncelerle Hristiyanlığı resmî devlet dini gibi sahiplenmesi, kilisenin de bir ibadet yeri olarak tanınmasına yol açtı.⁷² Ahlâksızlığın kaynağı olarak görülen diğer mabetleri kapattırarak, kiliseye toprak bağışında bulundu.⁷³ Yeni kiliselerin inşasına izin vererek, Roma, Kudüs, İstanbul, Antakya başta olmak üzere ülkenin dört bir yanında, kendisi ve annesi Helena ile diğer azizler adına kiliseler yaptırdı.⁷⁴ Ayrıca Petrus'un öldürüldüğü yere "St. Petrus Bazilikası"⁷⁵ inşa etmiştir ki İmparator bu bazilikayı, Roma imparatorları tarafından öldürülen Hristiyanlar anısına yaptırarak, putperest devlete karşı, Roma piskoposlarının zaferini ifade etmek istemişti.⁷⁶

Kilise, zulme uğramış bir "gizli cemiyet" hüviyetinden sıyrılmış, güç kazanmaya başlamıştı. Kilisenin bu gücü kazanmasında en büyük rolü ise devlet oynuyordu. Ancak devlet ile kilise arasındaki düşmanlığın bir çeşit işbirliğine dönüşmesiyle, devlet kilise üzerinde baskısını hissettirmeye başladı. Konstantin'in yeniden dirilttiği İmparatorluk, kendi içinde başka bir gücün kullanılmasına izin vermiyor, yönetim siyasi otorite gibi dinî idarenin de hatta resmî tapınmanın da, kendi denetimi altında olmasını istiyordu. Konstantin bir yandan pagan Roma'nın kendisine bahşettiği *Pontifex Maximus* ünvanını taşıırken, diğer yandan da Hristiyanlığı elde tutmak için, kiliseye bir takım imkanlar sunmaktaydı.⁷⁷

İmparatorluk, kilisenin elinden zorla alamadığı yetkileri, onu servet ve birtakım haklara boğarak elde etmeye çalıştı. Alınan bu tavizlerle kilisenin yönetim hakkı devletin eline geçmiş, ilk üç yüzyılın mücadeleleri, dökülen kanlar, verilen kurbanlar boşa

⁷¹ Bayet, Albert, *Dine Karşı Düşüncenin Tarihi*, Varlık Yayınları, İstanbul 1970, s. 54.

⁷² Brandon, "Constantine The Great", s. 206.

⁷³ Smart, *The Religious Experience* s. 443.

⁷⁴ Güç, Ahmet, *Dinlerde Mabed ve İbadet*, Esra Fakülte Yayınları, İstanbul 1999, s. 154; Bailly, s. 16; Sarıkçıoğlu, s. 280.

⁷⁵ Bazilika, Roma mahkemelerinin ince uzun yapılarından esinlenerek oluşturulmuş, dinî yapılar. Bkz. Aydın, Mehmet, "Kilise", DİA, XXVI, 12.

⁷⁶ Smart Ninian (ed.), *Atlas of The World Religions*, Oxford University Pres, Newyork 1999, s. 148; Sarıkçıoğlu, s. 280.

⁷⁷ Bu imkanlar şunlardır: Kilise'ye ait yasaları düzenlemek, genel konsiller toplamak, bu konsillerin teklif ve önerilerini tespit etmek, önemli dinî makamlara piskopos atamak, ruhani alandaki en yüksek yargı hakkı (aforoz etme yetkisi), bütün dogmatik tartışmaları bir karara bağlayıp sonuçlandırmak. Bkz. Çelik, s. 105.

gitmişti. Kilise artık, devletin kuklası durumundaydı. Hristiyanlık sayısız kurbanlar verdikten sonra, Roma İmparatorluğu'nu fethetmişti. Fakat bu başarısını pahalı ödüyordu ve ödeyecekti. Sezar'ın tahtına oturmak mecburiyetinde kalınca, eğitici olma görevini unutup, yönetici olma hevesine kapılmıştı. Gerçek bilgi zamanla unutulurken, teolojik sırlarla, esrar ve efsanelerle maskeleniyordu. Konstantin'in Hristiyanlığı seçmesi veya desteklemesi, öğretinin tarihinde büyük önem kazanmıştı. Dinde gizlilik devri sona ermiş, çöken Roma'nın tanrıları kanun dışı ilan edilmiş ve yerlerine tek tanrı ve oğlu yerleşmekteydi. Ancak bu arada yorum tartışmaları sürüyor ve ilk öğreti gitgide karmaşık bir hal alıyordu.⁷⁸

İmparatorluk eline geçirdiği bu yetkileri, 325 yılında resmen ortaya koydu. Bu tarihten itibaren, imparatorluk toprakları siyasi olarak nasıl düzenlenmiş ise, kilise yönetimi de aynı şekilde tanzim edilmişti. Böylelikle hem dinî hem de siyasi yetkiler Konstantin'in eline geçmiş olacaktı.

B. Dinî Arka Plan

Kilise I. yüzyılda, İncilin insanlara ulaştırılmasıyla uğraşmıştı. Bunun yanında putperest kökenli Hristiyanların durumu, havari kavramı, cemaat idaresi, İsa'nın tekrar dönüşü gibi konular tartışılmış⁷⁹ ve İsa'nın tekrar dönüşü hariç, diğer meseleler "Havariler Toplantısı" ile çözüme kavuşturulmuştu. İsa'nın dönüşü meselesinde, kesin çözüm bulunamamış, ancak İsa'nın tekrar gelişinin yakın zamanda olmayacağı kanaati hakim olmaya başlamıştı.⁸⁰

II. yüzyıl, kilisenin Yahudi karakterden uzaklaşıp Greko-Romen medeniyetin içine girdiği dönemdi. Havarilerin öğrencileri olduklarını söyleyen Kilise Babaları'nın, İsa'nın mesajını çeşitli sosyal, kültürel ve entelektüel alanlara aktarmakla uğraştıkları bu dönemde, Hz. İsa'nın öğretisi yayılırken diğer kültürlerle ve buradaki nüfusla karşılaşma ve kaynaşma meydana gelmişti. Özellikle Yunan felsefesi ve fikri yapısı ile Hristiyanlık iç içe girmişti. Hz. İsa'nın, bir peygamber ve insan özelliğinin zamanla tanrıya dönüşmesinde ve teslis doktrininin formüle edilmesinde, Yunan felsefesinin çok tanrılı düşüncesinin büyük etkisi varolduğu ileri sürülüyordu.⁸¹ Bu

⁷⁸ Scognamillo, Giovanni, *Medeniyetler Çatışmasında Batı'nın İnanç Temelleri*, İstanbul 2002, s. 117-122.

⁷⁹ Sarıkçıoğlu, s. 268-270.

⁸⁰ Güngör, s. 30.

⁸¹ Ataurrahim, Muhammed, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, (çev. Kürşat Demirci), İstanbul 1994, s. 12.

kültürlerce tanınan ve benimsenen Hristiyanlık, yöneticilerin zulmünü hafifletmek düşüncesiyle bazı değişimlere maruz kaldı. Bunun üzerine mevcut iman esaslarını savunan ekoller oluştu. Aynı dönemde İskenderiye Okulu ve bir asır sonra Antakya Okulu teşekkül etti. Hristiyanlaşan Yunanlı, Mısırlı ve putperest Romalı, kendi inancını devam ettirdi. Yeni girdikleri din, görüşlerini değiştiremedi.⁸² Bu ilk Hristiyanlar arasında, bir takım felsefi sistemlere bağlanmış kimseler de bulunuyordu. Bu kişiler, inandıkları felsefi görüşleri, yeni dinin ışığı ve düşünce mantığı doğrultusunda değerlendirip, devam ettirmek istiyordu. İncil'in doğru şekilde anlaşılması, hem kilise içinde hem dışında problem oluşturmaya başladı. Bu da "Adoptianizm", "Doketizm" gibi farklı akımların doğmasına sebep oldu.⁸³ Bu inanç sahiplerinin her biri, kendi fikirlerinin İsa ve havarilerinin görüşü olduğunu savunuyordu.

Aslında, Roma Devleti'nin baskı dönemlerinde bu ihtilaflar, devletin baskısını önlemek ve eziyete maruz kalmamak için kenara itiliyor, açığa vurulmuyordu. Yine pek çokları, devlet baskısının korkusundan Hristiyan olduğunu gizliyor, inandığı esasları açıkça ilan edemiyordu.

Konstantin'le Roma zulmünden kurtulan kilise, din ve fikir özgürlüğünün yarattığı ortamda daha zor ve şiddetli tartışmaların içine düşmüştü. O zaman anlaşıldı ki İsa-Masih'in ismine inanmak ve ona bağlanmaktan başka ortak noktaları yoktu.⁸⁴ Hristiyan dünyası IV. yüzyılın başlarında, *İsa'nın Şahsiyeti* ve özellikle *Teslis* konusunda ciddi fikir karmaşası yaşıyordu:

1. Baba Tanrı, İsa'da şekil bulmuş, haçın üzerinde acı çekmiştir. Baba Tanrı, Oğul Tanrı ve Ruh'u Kudüs, bir tek Tanrı'nın sadece geçici ve farklı tezahürleridir.

2. İlahi varlık, İsa'da ruhi bir varlık olarak zuhur etmiştir. Oğul, gerçekte Dünya'dan önce yaratılmış; fakat yeryüzüne, Dünya'dan sonra yaratılarak gelmiştir.

3. İsa, saf bir insan ve peygamberdir; Oğul ile Baba arasındaki ilişki, "mahluk ile Yaratıcı" arasındaki ilişki gibidir.⁸⁵

⁸² Ataurrahim, s. 12-13; Ebu Zehra, s. 227.

* "İnsanlığı yönünden İsa'nın, sadece Tanrı'nın evlatlığı kabul edilmiş oğlu olduğunu ve İsa'yı ilahi güç bahşedilmiş bir insan şeklinde değerlendiren bir akım." Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 17.

** "İsa ile ilgili ve Kitabı Mukaddes'te geçen olayların, yalnızca görüntüden ibaret olduğu savunan akım." Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 101.

⁸³ Güngör, s. 30.

⁸⁴ Kuzgun, Şaban, *Dört İncil; Farklılıkları ve Çelişkileri*, 2. baskı, İst.1991, s. 155.

⁸⁵ Doğrul, Ömer Rıza, *Yeryüzünde Dinler Tarihi*, İstanbul 1947, s. 203-204;

İsa'nın tanrılık özelliğinin sırrı, Hristiyan zihni için en büyük problem oldu. Acı çeken ve haça gerilen bir insanın, “*Tanrı Oğlu*” olarak nitelendirilmesi, Tanrı ile hem “*aynı*” hem de “*ayrı*” olarak idrak edilmesi, zihinleri ve bütün mantık kurallarını alt üst ediyordu.

İlk dönemdeki kiliseler arasında görülen ilahiyat tartışmaları, küçük çaptaki mahalli sinodlarla halledilmeye çalışılmıştı. Çünkü bu problemler devleti değil, kiliseyi ilgilendiriyordu. Ancak Konstantin tarafından, Hristiyanlığın sahiplenilip kiliseye maddi yardımlar ve birtakım hakların verilmesi, devletin kilise üzerinde bazı haklar talep etmesine sebep oldu. Kilise ile devlet, artık ayrılmaz bir bütündü. Aslında kilise, devletin ayrılmaz bir parçası olmuştu. Bundan dolayı, kilise içindeki bu tartışmalara devletin kayıtsız kalması düşünülemezdi. Ayrıca bu tartışmalar mahalli toplantılar ile halledilemeyecek kadar büyükse, devletin çözüm bulması ve tartışmaları kendi politikası lehinde sonuca kavuşturması kaçınılmazdı.

Temelleri “Havariler Toplantısı” ile atılan ilk ihtilafın özündeki sebep yeniden kendini gösterdi. O da, Apostolik Kilise (Kudüs) ile Pavlus’çu Kilise (Roma) arasındaki anlaşmazlıktı. Pavlus’çu Kilise, Apostolik Kilise’yi savunan Arius’tan büyük bir darbe yedi. Arius, Pavlus’çu Kilise’nin en büyük tenkitçilerinden olan Antakya’lı Lucian’ın⁸⁶ talebesiydi. Arius’un kendi teolojik görüşleriyle şekillendirdiği doktrini her yerde savunması, bazı Doğulu Piskoposların Arius’un *Origen* merkezli düşüncelerini ve ılıman *Origenizm*’i kendilerine yakın bulmaları, bu piskoposların, İskenderiye Piskopos’u Alexander’e karşı olan politik girişimleri gibi kiliseyi karıştıran olaylar, “*Aryen İhtilafı*” olarak bilinmektedir.⁸⁷

Arius ve Doktrini

İskenderiye’de doğduğu bilinen Arius, M.S. 250-336 yıllarında yaşamış ve Tanrı hakkındaki doktrini yüzünden heretik ilan edilmiş Hristiyan rahibidir. Piskopos Achillas’ın idaresi altında rahiplik

Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri*, s. 13; Çelik, s. 107; Daley, “Councils”, *ER*, IV, 125; Dvornik, *Konsiller Tarihi*, s. 6-7; İbn Haldun, *Mukaddime*, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, I, 620-622.

⁸⁶ Ataurrahim, s. 90.

* “Origen”, M.S. 185-254 yıllarında yaşamış, Hristiyan ilahiyatçısı ve Kitabı Mukaddes yorumcusu. Tanrının birliği üzerinde durarak, tanrılık açısından babayı ön plana çıkardı. Oğlun tanrılığının Baba’ya göre ikinci derecede olduğunu savunmaktaydı. Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 293; Wolfson, H. Austryn, *Kelâm Felsefeleri*, (çev. Kasım Turhan), Kitabevi, İstanbul 2001, s. 102.

⁸⁷ Kannengiesser, Charles, “Arianism”, *ER*, I, 405-406.

yapmıştır. Konstantin dönemi⁸⁸ İskenderiye'sinde ateşli bir vaiz olarak karşımıza çıkan Arius'un rasyonalist mantığın en katı şekliyle biçimlendirdiği yorumlama metodu, kiliselerin Diocletian ve Maximus'un işkence ve zulüm dönemleri sonunda entelektüel açıdan fakirleştiği dördüncü yüzyılın ikinci yarısında, İskenderiye Hristiyanlığına ağır darbeler indirmiştir.⁸⁹

Dinî tahsil ile birlikte Mantık ve Felsefe'yi de öğrenen Arius, İskenderiye'de Piskopos Peter tarafından Diyakoz* olarak atanmıştır. Kilisenin Melitius ve arkadaşlarını aforoz etmesine karşı çıkması üzerine kiliseden kovulmuştur. Ancak Piskopos Peter öldürülünce yerine geçen Piskopos Achillas tarafından tekrar kilise ile barıştırılıp takdis edilmiş ve eski görevine devam etmiştir. Daha sonra piskopos olan Alexander tarafından da, Mısır Kilisesi'ne bağlı Baucalis bölgesinin baş rahibi olmuştur.⁹⁰

Arius'un farklı teolojik görüşlere sahip olmasının birkaç nedeni olabilir. Ancak en etkili ve kabul edilebilir olanı; onun iyi bir mantıkçı olması ve mantık problemleri ile fazla uğraşmış olmasıdır. Hristiyanlığın, İsa-Mesih ve teslis inançlarını açıklamadaki mantıksal zorluklarını görerek bu konuya eğilmiş ve farklı teolojiler üretmiştir.⁹¹

İsa merkezli tartışmaların yoğunlukla yaşandığı bir dönemde, Mısır'ın Hristiyan nüfusunun en yoğun olduğu bölgelerinden *Baucalis* başrahibi Arius, İskenderiye piskoposu Alexander'in vaazlarına müdahale ediyor ve İsa ile ilgili açıklamalarından dolayı onu eleştiriyordu.⁹² Alexander'in, teslisi felsefi birtakım izahlarla ispata çalışmasına ve Sabellianizm'e** kayan izah şekline itiraz eden

⁸⁸ İbn Hazm, *Kitâbu'l Fasl fi'l- Mûlel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, I, 48; Brandon, "Arianism" s. 97-98.

⁸⁹ Kannengiesser, "Arius", *ER*, I, 412.

* Hristiyanlığın rahiplik hiyerarşisinde, piskopos ve normal rahiplerden sonraki grupta yer alan bir rahip. Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s.95

⁹⁰ Baş, Bilal, *Monoteist Bir Hristiyanlık Yorumu: Ariusçuluk Mezhebi*, Divan İlmi Araştırmalar, Bilim ve Sanat Vakfı, 2000/2, yıl: 5, sayı: 9, s. 167-200; Ayrıca bkz. Lonergan, Bernard, *The Way to Nicea*, London, 1976, s. 68-88.

⁹¹ Baş, s. 170.

⁹² Kannengiesser, "Arius", *ER*, I, 412.

** Bir çeşit monarşizm olan Sabellianizm'e göre, Tanrı'nın özelliklerinin toplamı, Tanrı'da bulunur. İsa da, Tanrının görüldüğü biçimlerden biridir. Modalistik (Biçimci) Monarşianizm de denen bu inanca göre, Tanrı kendisini bazen Baba, bazen Oğul, bazen de Kutsal Ruh olarak gösterir. Ama değişik biçimlerde görüldüğü halde, aynı uknumdur. Sabellius da bu fikirde olduğu için, Modalistik Monarşianizm'e "Sabellianizm" de denir. Sabellius'un Teslis inancını izah şeklinin ana temeli, Baba ile Oğul'un ayrılığından vazgeçilmiş olmasıydı. Bu akıma karşı antitez olarak, İskenderiye Okulu'nda, Baba ile

Arius; Baba ile Oğul arasındaki “ayrılığı” vurgulamaktaydı. Arius muvahhit inancında olup⁹³, Tanrı’nın bir olduğunu, Tanrı’nın kelimesi olan ezeli Mesih’in, alemin yaratılmasından önce yaratıldığını, yahut onun yaratılmış bir kul ve kendisiyle O’nun gökleri ve yeri yarattığı Tanrı’nın kelimesi olduğunu savunmaktaydı.⁹⁴

Arius bu görüşleri ile Yahudi Filozof Philo’un etkisinde kalmadığını anlatmaktadır. Çünkü Philo, Tanrı ile Oğul’u aynı hikmet içinde düşündüğü doktrinini şöyle formüle ediyordu: “Bizi yaratmak isteyen Tanrı, bizi kendisi ile yaratmak için önce, Logos/Hikmet/Oğul adını verdiği bir varlık yaptı. O halde iki hikmet vardır: Biri Tanrı’nın hikmeti, O’nunla beraber mevcuttur. Oğula gelince; O, bu hikmetin içinde yapılmıştır. Çünkü O, ona iştirak ediyor, O, hikmet ve logos diye adlandırılıyor”.⁹⁵

Arius ise; Oğul ne eşitlikte ne de cevherde Baba gibi değildir diyerek farklı görüşte olduğunu ortaya koymuştur. Baba’nın, Oğul’un, Ruhul Kudüs’ün, tabiatları sonsuza kadar ayrıdır. O, ayrıca mevcuttur. Oğul’un Baba ile hiç bir müşterek yanı yoktur. Teslisin ikinci unsuru olan Oğul, bir anlamda tanrı niteliğindedir. Fakat tamamen tanrısal değildir. Birinci kişilik olan Baba gibi, öncesiz ve sonsuz değildir. Zira Oğlu meydana getiren Baba’dır. Baba, Oğul yaratılmadan önce mevcuttur. Oğul ondan sonra

Oğul’un “tefriki” görüşü gelişmişti. Bkz. Wolfson, s. 102-103; Barker, G., *O’nun İzinde; Hristiyanlık ve Laiklik Tarihi*, İstanbul 1985, s. 37-38.

⁹³ Ona göre Oğul, Baba ile müşterek bir ebediyet ve ezeliyete sahip olamazdı. Zaman yaratılışla başlar. Bunun için her şeyle beraber, Oğul da yaratılmıştır. Ancak Oğul, ilk yaratılandır. Oğul, Baba’nın cevherinden değildir. Böyle bir şeyi kabul edersek, İlahi Cevher taksim edilmiş olacaktır. Halbuki Tanrı, temelde bölünme kabul etmeyendir. Oğulun, Tanrı’nın özünden geldiğini söyleyenler, İlahi Özü cismani bir şey gibi anlamakta ve bu suretle taksim etmektedirler. Halbuki Tanrı, gayri maddi, bölünmez, değişmezdir. Oğul ise, mahluk sıfatıyla değişebilir. Tanrı tarafından yaratılan, bizzat nasıl Tanrı olabilir? Ve O’na nasıl eşit olabilir? Oğul, sadece Tanrı ile insanlar arasında bir aracıdır. İsa-Masih, tanrının bir evlatlığı olarak kabul edilebilirdi ama, evladi olamazdı. Tanrı yoktan var ettiği mahlukat gibi, onu da sonradan yaratmıştı. Varlık bakımından Tanrıdan ayrı idi. Cevher bakımından Yaratıcısına yabancı idi ve birbirlerine benzemiyorlardı. Belki cevher bakımından meleklerle mukayese edilebilirdi. Bkz. Sarıkçıoğlu, s. 281-282; Taplamacıoğlu, Mehmet, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, Ankara 1966, s. 193; Arius’un savunduğu monoteizm anlayışının, yahudi tektanrıcılığına dayandığı söylenmektedir. Bkz. Brandon, “Arius”, s. 97.

⁹⁴ Wolfson, s. 103.

⁹⁵ Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi* (çev. H. Vehbi Eralp), Sosyal Yayınları, İstanbul 1991, s. 107; Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s. 129-130.

meydana gelmiştir. O halde Oğlun bir başlangıcı vardır. Ama Baba'nın başlangıcı yoktur.⁹⁶

Aslında Arius'un öğretisi yeni olmayıp, önceden bilinen ve çok kişi tarafından savunulmuş bir görüştür.⁹⁷ Hristiyanlıkta ilk tevhitçiler denilebilecek bu kişiler arasında, İranaeus (M.S. 130-200), Tertullian (M.S. 160-220), Origen (M.S. 185-254) ve Arius'un hocası ve doktrininin kaynağı, Lucian (M.S. ?-312) yer almaktadır.⁹⁸ Ondan önce bir çok kişi tarafından ortaya atılan, İsa'nın tanrılığını kabul etmeyen ve onun *yaratılmış* olduğunu ileri süren bu görüş, İskenderiye, Mısır, Filistin, Makedonya ve Kostantinapolis bölgelerinde yayılmıştır.

İskenderiye Patriği, Arius ihtilafını çözmek için tartışma ve mücadele yerine, aforoz ve kilise camiasından uzaklaştırma yolunu seçti. Patrik, Arius ve taraftarlarına mesaj göndererek İskenderiye Kilisesi'nin görüşlerini benimsemesini istedi. Arius kabul etmeyince Patrik Alexander, İskenderiye'de bir ruhaniler meclisi toplayarak anlaşmazlığı gidermeye çalıştı. Bunun üzerine Arius hemen bir iman bildirisi hazırlayarak bütün piskoposlara gönderdi. Daima akla ve mantığa başvuran Arius, bu sayede bir çok taraftar kazandı. Kendini destekleyenlerin başında imparatorun saray piskoposu Nicomedia'lı Eusebius geliyordu.⁹⁹ Bir süre sonra Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır ve Libya'dan bir çok rahip ve rahibe¹⁰⁰ Arius'un görüşlerini destekledi. Patrik Alexander, çalışmalarının boşa gittiğini görünce M.S. 318-320'de İskenderiye'de büyük bir ruhani meclisi toplayarak, İsa-Masih'in rüyasında kendisine görüldüğünü ve Arius'u lanetlediğini söyleyerek Arius ve yandaşlarını aforoz etti.¹⁰¹

Bu senaryo etkisini gösterdi ve aforoz kararı alındı. Ardından da, Arius'un fikirlerini ve yanlışlarını ortaya koyarak, onun görüşlerini mahkum ettiğini bildiren bir dizi mektup yazarak diğer bölgelere gönderdi. Arius meselesi, yerel kiliselerde halledilmek

⁹⁶ Schimmel, s. 133.

⁹⁷ Ebu Zehra, s. 228-229; Dvornik, *Konsiller Tarihi*, s. 6-7.

⁹⁸ Ataurrahim, s. 87-91.

⁹⁹ Çelik, s. 109.

¹⁰⁰ Arius'u destekleyenler arasında çok sayıda (700) rahibenin de olması, onun "kadınlara düşkün, ahlaksız", şeklinde suçlanmasına sebep olmuştur. Bkz. Çelik, s. 111.

¹⁰¹ Alexander toplantıda, İsa-Masih'i rüyasında gördüğünü, Mesih'in Arius'tan nefret ettiğini, onu lanetlediğini söylüyordu: "Efendimiz İsa-Masih, Arius'u lanetlemiştir. Dolayısıyla, siz de ondan sakının. Gerçekten ben, İsa-Masih'i rüyamda gördüm. Elbisesi paramparça idi. "Efendim elbiseni kim parçaladı ?" dedim. O da bana: "Arius parçaladı. Sakın onu aranızda almayın " dedi. Bkz: Ebu Zehra, s. 229.

yerine, büyük gürültülerle yayıldı. Bu arada, Arius gibi Antakya okulundan yetişmiş ve Licinus'un takipçisi¹⁰² olan Nicomedia'lı (İzmit) Eusebius yönetiminde bir grup Doğu Piskoposu, diğer piskoposlara mektuplar yazarak Arius'un aforozunun kaldırılması ve onun tekrar ruhban sınıfına alınması için Piskopos Alexander'e baskı yapmaya başladı.¹⁰³

Patrik Alexander'ın, İskenderiye'de yüz kadar Mısırlı ve Libyalı piskoposun katılımıyla oluşturduğu ruhani toplantıda, her ne kadar aforoz kararı alındıysa da¹⁰⁴, Arius bu kararı tanımadı ve faaliyetlerini devam ettirdi. Buna karşılık, Patrik Alexander başkanlığındaki muhalif grup, Arius aleyhine propagandaya başladı. Yazdıkları mektuplarda, Arius taraftarlarını "haydutlar", kiliselerini de "haydut inleri" şeklinde tanıttı.¹⁰⁵ Destekleyenler arasında rahibelerin fazla olması sebebiyle, onu kadınlara düşkün olmakla suçladılar. Durum gittikçe karışık bir hal almaya başlayınca, Patrik Alexander, İskenderiye'de, kendi taraftarlarıyla bir sinod daha topladı.¹⁰⁶ Bu sinodda, Patrik Alexander, Ariusçu piskoposlardan özellikle Nicomedia'lı Eusebius ile Suriye'li üç piskopostan şikayetçi oldu.

Bu sinodda açıklanan fikirler doğrultusunda, Ariusçuların kiliseye alınmamasına, onlarla bütün ilişkilerin kesilmesine, her tarafta aleyhlerinde toplantılar yapıp bildiriler dağıtılmasına ve Arius taraftarlarının aforoz edilmesine karar verildi. Ayrıca Alexander, Ariusçuların İsa-Mesih'i yaratılmış bir insan seviyesinde görmelerinden dolayı, onu alçalttıkları düşüncesine kapılarak ve aşırıya kaçarak, Meryem hakkında Tanrı Anası (Theotokos) terimini de kullandı ki, bunun tartışmaları bir yüzyıl sonra şiddetli bir biçimde ortaya çıkacaktı. Bu toplantılar sonunda Alexander taraftarlarının estirdiği terör sebebiyle, Arius İskenderiye'den kaçarak, Filistin'e geldi. Makedonya ve Filistin piskoposları da Arius'un görüşünü benimsiyor ve bu görüş doğrultusunda vaaz ediyorlardı. Sadece İskenderiye Kilisesi buna karşı çıkmıştı. İhtilaf,

¹⁰² Ataurrahim. s. 105.

* Eusebius'un İsa hakkındaki görüşleri şöyleydi: "Tanrı sadece birdir. Doğrulmamıştır. İsa ise, hakiki olarak yaratılmıştır. Baba'nın cevherinden de değildir. Mahluk olan Oğul, yaratılmamışın cevherine iştirak edemez. Her ne kadar Oğul, Yaratıcısının gücü ve tabiatına mükemmel benzeşim içerisinde (yani mucizelerle donatılmış olarak) yaratılmışsa da, güçte ve tabiatta, Tanrı'dan farklıdır. Tanrı'nın başlangıcını kelimelerle kimse izah edemez; hatta O'nu düşünce planında bile idrak edemez. Bkz. Çelik, s. 109-110; Barker, s. 45.

¹⁰³ Kannengiesser, "Arius", ER, I,412

¹⁰⁴ Sarıkçıoğlu, s.262

¹⁰⁵ Çelik, s.110

¹⁰⁶ Çelik, s. 111.

Arius ve taraftarları ile İskenderiye patriği arasında cereyan ediyordu.¹⁰⁷ Arius, bu arada Nicomedia Episkopos'u Eusebius'a yazdığı mektupta¹⁰⁸ patriğin baskılarından yakınması üzerine, Eusebius tarafından, Nicomedia'ya davet edildi. Arius burada, her tarafa mektuplar yazarak, fikirlerini yaymaya devam etti.

Nicomedia'dan ayrılmadan önce, doktrininin meşhur bir özeti olan "Thalia" (The Banquet; Resmi Ziyafet) isimli eserini yazdı.¹⁰⁹ Bu arada, Eusebius tarafından Bithynia'da (Nicomedia) bir konsil toplanarak, Arius'un desteklenmesi kararlaştırıldı. Gitmeden önce yazdığı mektuplarda, İskenderiye'de tekrar eskisi gibi ayin yönetmek için izin ve destek istiyordu.¹¹⁰

Konstantin iktidara geldiğinde, ülkenin siyasi birliğini sağladığı gibi, halkı huzursuz eden tartışmalara nokta koyarak, dinî birliğin de sağlanmasının şart olduğuna inanmıştı. Bunun için, Kurtuba Piskoposu Hosius'a*, Arius ve Alexander'e hitaben yazılmış birer mektup vererek, İskenderiye'ye gönderdi. İmparator bu mektuplarda, ülkede huzur ve sükun istediğini, bu tartışmalara son verilmesi gerektiğini belirtiyordu.¹¹¹

Hosius, 324'te Antakya'da ihtilafı çözmek için bir sinod düzenlemiş, Arius ve arkadaşlarının görüşlerini mahkum etmiştir.¹¹² Bu tartışmaların ancak İmparator tarafından çözülebileceğini bildirmiş ve Konstantin de İznik'te bir Konsilin toplanmasının gerekli olduğuna inanmıştır.

İznik Konsili'nin Toplanması

Konstantin, Arius ve Alexander arasında başlayıp tüm imparatorluğu saran ve ciddi bölünmelere sebep olabilecek olan bu

¹⁰⁷ Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konya 1989, s. 120-121.

¹⁰⁸ Arius'un bu mektubunun metni için bkz. Çelik, s. 112.

¹⁰⁹ Kannengiesser, "Arius", *ER*, I, 412 ; Eser bugün mevcut değildir. Bazı parçaları Athanasius'un eserlerinde zikredilmiştir. Manzum bir eser olup, ritimli bir şekilde şarkı gibi söylenmekteydi. İskenderiye'de ağızdan ağza yayıldığı söylenmektedir; Ayrıca bkz. Baş, s. 171.

¹¹⁰ Çelik, s. 113.

* "Hosius", İmparatorluğun etkisinin en zayıf olduğu batı bölgesindeki Pavlus'çu Kilise'yi (Roma Kilisesi), temsil ediyordu. Ayrıca İmparatorun baş konsülörüydü." Ataurrahim, s. 105. (Konsülör; Eski Roma'da her sene seçilen iki devlet reisinden her birine verilen isim.) Bkz. Savaş, Ali İbrahim, "Konsokos", *DİA*, XXVI, 178-179.

¹¹¹ Vasiliev, s. 67.

¹¹² Sinanoğlu, Mustafa, *"Hristiyan ve İslâm Kaynaklarında Tartışmalı Bir Dinî Toplantı: İznik Konsili"*, İslâm Araştırmaları Dergisi, İstanbul 2001, sayı: 6, s. 9.

tartışmayı sonuçlandırmak için imparatorluğun yeni merkezine yakın bir yerde bir toplantı tertiplemeye karar verdi. Hristiyan dünyasını ilgilendiren böyle bir kararı almasında; imparatorluğun tek siyasi hakimi olması, henüz vaftiz olmamasına rağmen kiliseyi sahiplenerek ona bazı haklar vermesi ve kilise üzerinde hak sahibi olduğunu hissettirmesi, Mısır'ın İmparatorluk için önemi ile bazı piskoposların (Hosius, Eusebius) telkinleri etkili olmuştur denilebilir.

Konsil İznik'te¹¹³ İmparatorluk sarayında toplanmıştır. Bazı kaynaklarda Ayasofya Kilisesi ilk konsilin yapıldığı yer olarak gösterilmektedir.¹¹⁴ Bizans mimari tarzı incelendiğinde görülecektir ki, Justinien'in İstanbul'da (M.S. 538) büyük Ayasofya Kilisesini yaptırdığı döneme kadar, bütün büyük kiliseler bazilika şeklindedir. İznik'teki Ayasofya Kilisesi ise dört köşe düzlem üzerine tutturulmuş bir kubbe ile örtülüdür. Bu tarz ve şekil nedeniyle VIII. yüzyıla ait bir eserdir. O halde ilk konsilin toplandığı binanın bazilika şeklinde ve IV. yüzyıla ait olması gerekmektedir. Konsil kesin olarak Konstantin'in ikamet ettiği sarayda toplanmıştır diyebiliriz. Ancak bu saray günümüze kadar ulaşamamıştır.¹¹⁵

Konsilin toplanmasına karar verildikten sonra İmparatorun emriyle, ülke piskoposlarına davet mektupları yazılarak, İznik'te toplanmaları emredilmiştir. Bunun üzerine Avrupa, Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır ve İran'dan birçok piskopos M.S. 325 yılında İznik'e gelmiştir. Ancak ne davetnameler ne de konsilin vesikaları

¹¹³ İznik'te toplanan iki konsil, burayı daima ruhani derecelerde birinci sıraya koymuştur. Her yönüyle Rum imparatorlarının ilgi gösterdikleri yer olan şehir, tarihi boyunca değişik milletlerin istilasına maruz kalmıştır. İznik'in göl ve surlarla çevrili olması, savunmasının kolay oluşu, ticaret kervanlarının geçtiği ipek yolunun üzerinde yer alması gibi sebepler, önemini artırmıştır. İznik bir dönem prokonsillerin karargahıydı. İzmit'e bağlı olmasına rağmen, Konstantin döneminde, ilk konsile hürmeten bağımsız sayılmış ve metropolitlik olmuştur. İmparator Roma'yı, ortaya çıkan yeni dini ve siyasi ihtiyaçlar için uygun bir merkez olarak düşünmediğinden, tüm planlarını yeni bir merkez ve başkent üzerinde yapıyordu. Ayrıca İstanbul'a –yeni başkent– yakın oluşu, daha sonra Roma karşısında bir avantaj olarak kullanılabileceği düşüncesi ve diğeri nedenler konsilin İznik'te toplanmasına sebep olmuştur. Bkz. Schade, *İznik Kılavuzu*, Çankaya Matbaası, Ankara 1935, s.7; Artuk, Cevriye, *Nikaia (İznik) Şehrinin İsim ve Ünvanları Hakkında*, Ankara 1960, Türk Tarih Kongresi Yayınları, 310-317; Texier, Charles, *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi I-III*, (çev. Ali Suat), Yayına hazırlayan: Kazım Yaşar Kopraman, Musa Yıldız, Ankara 2002, II, 150-151; Reşat, Ekrem, *Bizans Tarihi*, s. 5.

¹¹⁴ Hammer, Joseph De, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Zuhuri Danışman), İstanbul 1972, I, 133.

¹¹⁵ Sarayın kalıntılarının, suların altında kaldığı ve göl kenarındaki çay bahçesinden (İnciraltı mevki) bakılınca görülen kalıntıların bu saraya ait olduğu söylenmektedir. (20/07/2003 tarihinde İznik'te yapılan görüşme)

günümüze ulaşmamıştır. Hatta bazı tarihçiler, konsilde kayıt tutulmuş olduğundan da şüphe etmektedir.¹¹⁶ Konsile ait bilgilerimiz, konsil üyelerinin bazılarına isnat edilen mektup parçalarına ve bazı kilise tarihçilerinin farklı yazılarına dayanmaktadır.¹¹⁷

Konsile kaç piskoposun katıldığı da net değildir. Değişik kaynaklarda, 250-300'den başlanarak 2048 kişiye kadar sayı verilmekte,¹¹⁸ konsildeki din adamlarının adlarıyla sayıldığında 317 veya 318 kişi olduğu söylenmekte, bir fazlalığın da Hz. İsa'nın konsilde aralarında olduğuna inanılmasından kaynaklandığı rivayet edilmektedir.¹¹⁹ Konsil'e katılanlar arasında başlangıçta çok sayıda üyenin İsa'nın tanrılığını kabul etmediği göz önüne alındığında, azınlığın görüşünün kabul edildiği ve kararın tamamen siyasi bir manevradan ibaret olduğu ortaya çıkmaktadır. Katolik kilisesi sayıyı 318 olarak vermektedir. Ancak bu 318 kişi, sadece son alınan kararları imzalayanların sayısıdır ve toplantıya katılanların üçte birini teşkil etmektedir.¹²⁰

Toplantıya davet edilen kişiler arasında, işkence görmüş ve vücutlarında işkence izlerini taşıyan insanlar oldukça çoktur. Zira bu özellik onları halk nazarında önemli kılmıştır.¹²¹ Konsilde bulunan ruhani liderlerin çoğunun işkence görenlerden seçilmesinde, onların din uğruna işkencelere katlanan mazlum ve masum Hristiyanlar olmasının yanında, bu özellikleriyle kendilerini ve aldıkları kararları halka daha kolay kabul ettirebilmeleri de önemli bir etken olmuştur.

¹¹⁶ Çelik, s. 114.

¹¹⁷ Vasiliev, s. 67.

¹¹⁸ Ebu Zehra, s. 230; Dvornik, *Konsiller Tarihi*, s. 6-7; Daley, "Councils", *ER*, IV, 125; Dâvûd, Abdülehad, *İncil ve Salib*, İnkılab yayınları, s.26-27

¹¹⁹ "Nerede iki yada üç kişi benim adıma toplanırsa, ben de orada onlar arasındayım." Matta 18/20; İsa-Mesih'in aralarında olduğuna inanılması ve bunun dile getirilmesi, konsilin ökümenik konsil olarak kabul edilmesi açısından önemli bir ayrıntıdır. Ancak ayetin yorumundan, Mesih'in merkez olduğu bütün inanlıların toplantılarına uygun olduğu manası çıkabilirse de, burada kastedilen; "onun adıyla toplanmak, onun yetkisiyle, onun kim olduğunu kabul ederek ve onun sözüne itaat ederek bir araya gelmektir." Macdonald, s. 125..

¹²⁰ Dâvûd, s. 13; Şehristânî, Muhammed Abdülkerîm (ö:548 H./1153 M.), *el-Mîlel ve'n Nihal*, (ed.M.Fethullah Bedrân), Kahire 1947, s. 151 vd.

¹²¹ Şer, s. 89.

20 Mayıs veya 19 Haziran'dan 25 Ağustos'a¹²² kadar sürdüğü tahmin edilen konsil resmen, İmparator tarafından yapılan Latince bir konuşmayla açıldı. İmparatorun konuşmasını, birisi Yunanca'ya tercüme ediyordu. Bu açılış konuşmasından sonra konsil, imparatorun gözetiminde¹²³ ve Kurtuba Piskoposu Hosius'un başkanlığında çalışmalara başladı. Yolculuğa katlanamayacak kadar yaşlı olan Papa I. Sylvestre, konsile kendisini temsilen sadece iki rahip (Vito, Vincentius)¹²⁴ göndermiştir.

Konstantin, Maraş Piskoposu'ndan¹²⁵ başlayarak bütün işkence görmüş üyelerin önünde eğilmiştir. Bu hareketiyle dini ve inanlıları ilgilendiren konuları araştırmaları, havarilerin öğretisine göre yerine getirilmesi gereken din konularını açıklamaları ve gerçeği göstermeleri için onları cesaretlendirmiştir. Daha sonra kılıcını, asasını ve yüzüğünü onların ayakları dibine bırakarak şöyle demiştir: *"Tanrı size ruhbanlık yeteneğini vermiş, bana da imparatorluk. Ama bugün tanrı size hem Papazlık hem de imparatorluk yeteneğini veriyor. Önünüzde eğiliyor ve emirlerinizi bekliyorum."*¹²⁶

Konsil başladığında Arius ve taraftarları, kendi inanç esaslarını açıkladıkları kredo kitapçığını konsile sundu. Bu kitapçıkta, Arius ve Nicomedia'lı Eusebius'un, İsa hakkındaki düşünceleri anlatılıyordu. Temel olarak; *"Oğul'un Baba'dan aşağı bir varlık olduğu, kesinlikle Tanrı olmadığı ve Tanrı ile aynı cevherden olamayacağı"* tezi, Kitabı Mukaddes metinlerine¹²⁷ ve çeşitli mantık kurallarına dayanarak ispat edilmeye çalışılıyordu. Ariusçuların İsa hakkındaki görüşleri bütünlük ve aynılık gösterirken, karşıtların görüşleri birbirinden farklıydı. Antakya Patriği Eustathius, İsa'nın insan yönünün ağır

¹²² İznik Konsili'nin hangi günde açıldığı, ne kadar sürdüğü kesin olarak belli değildir. Bkz. Dvornik, "Councils, General, History Of", NCE, IV, 374; Konstantin'in hükümdarlığının 21.yılında, 9 Haziran'da toplandığı rivayetler arasındadır. Bkz. Şer, s. 91.

¹²³ Ostrogorsky, s. 44.

¹²⁴ Stone, "Councils", ERE, I, 188;

¹²⁵ "Rivayete göre, Arius taraftarları 22 yıl boyunca bu piskoposa işkence yaparak, ellerini, ayaklarını kesmişlerdi. Önemi buradan geliyordu." Bkz. Şer, s. 89.

¹²⁶ Şer, s. 90.

¹²⁷ "Fakat o gün yahut o saat hakkında, ne gökteki melekler, ne de Oğul, Baba'dan başka hiç kimse bir şey bilmez.", Markos XIII/32; "Ben kendiliğimden bir şey yapamam. İşittiğim gibi hükmederim ve benim hükmüm doğrudur. Zira ben kendi irademi değil, ancak beni gönderenin iradesini ararım." ,Yuhanna V/30; "Size; giderim ve size gelirim dediğimi işittiniz. Eğer beni sevseydiniz, Baba'ya gittiğim için sevinirdiniz; çünkü Baba benden büyüktür." ,Yuhanna XIV/28;

bastığını vurgularken, İskenderiye Kilisesi mensupları, Oğul'un Baba ile eşit ve aynı cevherden olduğunu savunuyorlardı.¹²⁸ Toplantıya katılanlar arasında filozof ve mantık bilginlerinin de olması, tartışmanın yönünü Felsefe ve Mantık sahasına kaydırdı. Teslis akidesinin mantık ile bir türlü izah edilememesi muhalifleri zor durumda bırakmıştı.

Arius'un fikirlerini açıkladığı ve İsa'nın tanrı olamayacağını vurguladığı kitabı, muhalifler tarafından protesto edilerek parçalandı. Tartışmalar uzayınca daha önce Ariusçu olan Kayserili Eusebious devreye girerek, Ortodoks inanca daha uygun ve oradaki piskoposların da kabul edebileceği bir inanç bildirisi sundu.¹²⁹

Bu bildiri konsilde bulunan piskoposların çoğu tarafından kabul edilebilir nitelikteydi. Ancak bu kredonun kabul edilmesiyle, Ariusçu inancın dışlanamayacağını sezen Athanasius, siyasi bir manevrayla yeni bir kredo hazırlayarak¹³⁰ konsile sundu. Yoğun baskılar neticesinde bu kredo kabul edildi.¹³¹

¹²⁸ Çelik, s. 117.

¹²⁹ "Biz kudretli Baba, görünen ve görünmeyen her şeyi yaratan bir Tanrı'ya ve Tanrı'nın kelamı olan Tanrı'dan Tanrı, ışıktan ışık, hayattan hayat olan yegane doğrulmuş, tüm dünyalardan önce Baba'dan doğmuş ve kendisi vasıtasıyla bütün dünyaların yaratıldığı biricik Rab İsa-Mesih'e inanırız ..." Bkz. Baş, s. 173.

¹³⁰ Smart, *The Religious Experience* s. 445.

¹³¹ "Her şeye gücü yeten, görülen ve görülmeyen bütün şeylerin yaratıcı olan, tek bir Baba Tanrı'ya inanıyoruz. Bir tek İsa-Mesih'e de inanıyoruz. Tanrı'nın Oğlu, Baba'dan doğan biricik Oğul, Baba'nın öz varlığından oluşan, Tanrı'dan Tanrı, nurdan nur, gerçek Tanrı'dan gerçek Tanrı, yaratılmış değil doğrulmuş, Baba'nın aynı öz varlığına sahip olan, kendi aracılığıyla gökteki ve yerdeki her şey yaratılmış, biz insanlar için ve kurtuluşumuz için gökten inmiş, Kutsal Ruh ve bakire Meryem aracılığıyla beden alıp, insan olarak, insanlar arasında yaşamış, sıkıntı çekmiş ve üçüncü günde ölümden dirilmiş, göğe yükselmiş, Babanın sağında oturmuş, dirilerle ölüleri yargılamaya gelecek olan O'dur. O'nun egemenliği hiç son bulmaz Kutsal Ruh'a da inanıyoruz. Rab olan, yaşam veren, Baba'dan çıkıp gelen, Baba ve Oğul ile birlikte tapınılıp yüceltilen, peygamberlerin ağzından konuşan O'dur. Havarilerin yolunda olan tek bir evrensel topluluğa inanıyoruz. Günahların bağışlanması için, tek bir vaftizi tanıyoruz. Ölümlerin dirilişini ve gelecek çağı yaşamını bekliyoruz. Kim ki, Oğul doğumdan önce yoktu veya yoktan yaratılmıştır, ya da cevher yönünden Baba'dan farklıdır, veyahut ta, Oğul değişimlere maruzdur derse, Katolik kilise onları aforoz eder. Bkz. Yazman, Yakup, *İznik Konsili'nde Ne Oldu?* İstanbul 1981, s. 7; Opeloye, M. O., "The Unity and Tri-Unity of God: An Analytical Appraisal of the Biblical and Qur'anic Views", *The Islamic Quarterly*, 36/3, 1992, s. 181-182; Üçal, Turgay, *İnanç Bildirgemiz*, Müjde Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 26-30; Sarıkçıoğlu, s. 282; Son cümle Ariusçulara karşı bir önlem olarak konmuştu. Daha sonra M.S. 381 yılında yapılan İstanbul Konsili'nde, kredo üzerinde değişiklikler yapılmış, Arius tehdidi ortadan kalktığı için, bu madde diğer bazı maddelerle birlikte

Kararlara rağmen meselenin bu şekilde kökten çözülemeyeceğini, ülkenin birlik ve bütünlüğünün tehlikeye gireceğini anlayan imparator, Ariusçulara karşı birtakım tedbirler aldırdı. Bunun için de, Arius ve taraftarlarının aforoz edilerek, konsilden çıkarılması ve sürgüne gönderilmesine karar verildi. Hosius'un, Kredo'nun formüle edilmesinde çok büyük rolü oldu. Hosius¹³² imparatorun danışmanı ve sırdaşı idi. Bunun için Kredo'yu, Roma piskoposunu temsil eden iki rahipten önce o imzalamıştı. Daha sonra, Roma delegesi olarak listenin başına kaydedilmiş ve Roma delegelerinden biri kabul edilmiştir.¹³³

Konstantin, Arius'un aforoz edildiğini bildirmek için bütün piskoposlara ve kilise önderlerine haber göndererek, onun bütün kitaplarının yakılmasını istedi.¹³⁴ Ariusçuların aforoz edilerek konsilden atılması, meseleyi halletmeye yetmedi. Çünkü geri kalanlar temelde teslis taraftarı olmasına rağmen, İsa hakkında farklı yorumlar yapıyorlardı. İmparatorun devreye girişiyle Athanasius'un görüşlerini esas alan, Baba ile Oğul'un aynı tabiattan olması anlamına gelen "*Homousius*"¹³⁵ tabiri, konsil üyelerine kabul ettirildi. Aslında, konsil üyelerinin çoğunun doğulu olması ve Yunanca'yı bilmemesi, bu tartışmalarda ileri sürülen deyimlerin çok küçük bir azınlık tarafından müzakere edilmesine sebep oluyordu. Çoğunluk da sonunda bunlara uyuyordu. Böylece kilise inancı İskenderiye felsefesine yenik düşmüştü.

İsa'nın yaşadığı dünyada, ona "*Tanrı'nın oğlu*" denmesini, Matta ve Luka'da anlatılan bakireden doğma hikayeleri kısmen çağrıştırsa bile, bu ilahi spermin gebeliği esnasında onun annesine nüfuz ettiği anlamına gelmemekte, yani İsa literal olarak Tanrı'nın oğlu olmamaktadır. Bu tabir, İsa'nın Tanrı'ya olan yakınlığına, O'nun mevcudiyetine olan açıklığına ve O'nun iradesini yerine getirmesine işaret etmek için mecaz olarak kullanılmıştır. Daha sonra Gentile dünyanın farklı yapısında bu kavram, metafizik bir doktrine dönüştürülmüştür. İlk kilise 4. yy. Gentile dünyaya açıldığında Hristiyan inancı, dönemin entelektüel dili olan Yunan felsefesi

çıkarılmıştır. Bkz. Üçal, s. 29.

¹³² Stone, "Councils", *ERE*, I, 188.

¹³³ Sahas, Daniel J., *Icon and Logos*, London ts., s. 30, 31.

¹³⁴ "... Dinsiz Arius, en kötü şeytanın ortaklığını yapmış, dini bozmuş, sadakatten ayrılmış, tuhaf bir sapkın mezhep icat etmiştir. ... İşte bu yüzden hiçbir iz kalmayacak şekilde, yazılarını, deyişlerini ve bütün kitaplarını, yakmak gerekmektedir. Kim bizim bu bildirimizden sonra, üzerinde veya evinde Arius'un bir yazısını bulundurursa, sivil ve dinsel güçlerin cezasına uğrayacaktır." Bildirinin tam metni için bakınız; Şer, s. 91.

¹³⁵ "Zât bakımından aynı, müşabih (İsa ile İlahi Peder). Bkz. Schimmel, s. 232.; Smart, *The Religious Experience* s. 445.

terimleri bağlamında yeniden düzenlenmiş ve sonuçta mecazi anlamda kullanılan, *Tanrı Oğlu* tabiri, ilâhi teslisin ikinci unsuru olan biri ilâhi, diğeri beşeri iki tabiatta bedenleşmiş, metafizik anlamda *Tanrı'nın Oğlu* olmuştur. Ancak enkarnasyon doktrini bizzat İsa'nın değil, aksine kilisenin öğretisidir.¹³⁶

318 piskopos, aforozlardan sonra müzakerelere devam ederek 20 kanun tespit etmiştir. Bu kanunları Konstantin'e sunarak, burada kanun ve kuralların yazıldığını, bir kısmının krallara bir kısmının da din adamlarına ait olduğunu ve onlarla amel etmesi gerektiğini belirtmişlerdir.¹³⁷ Bunun üzerine İmparator kararı bizzat onayladı. Piskoposlar dogmaları tanımladıktan sonra, ülkelerine dönmüşlerdir. Konsil çalışmalarını sona erdirmiş ve alınan bu kararlar, imparator tarafından tasdik edilerek tüm kiliselere duyurulmuştur.¹³⁸ İmparator, İznik İnanç Esaslarını ve konsilin kararlarını imparatorluk kanunları olarak benimseyip ilan etmesine rağmen, konsilden sonra kiliselerine dönen piskoposların bazıları, katılmadıkları hususları içerdiği için bu inanç esaslarını kullanmamışlardır.¹³⁹

İznik Konsili Sonunda Arius ve Arius'çuluk

İznik Konsili kararları ile, Arius tarafından savunulan monoteist inanış kökten yok edilemedi. Bir düşünce, ancak iyi temellendirilmiş sağlam delillere dayandırılmış bir görüş ile yok edilebilirdi. Ancak İznik Konsili sonrası ortaya çıkan durum, tamamen bir fikir karmaşası idi. Bu ortamda Ariusçu düşünce, daha da gelişmiş ve yayılmıştır.

Ariusçu düşünceye sahip din adamları kendilerini gizleyerek Konstantin'e yaklaşmayı denediler. İmparatorluk mevkilerinde yer alıp imparatorun güvenini kazanmaya çalıştılar. Nicomedia'lı Eusebius, Ariusçu fikri benimseyenlerin başında yer aldığı halde, Konsil kararlarına muhalif olanların aforoz edilmesi üzerine fikrinden döndüğünü söyleyerek, imparatorun istediği yönde oy kullanan 318 kişinin kararını kabul ettiğini açıkladı. Bunun üzerine Konstantin onun aforozunu kaldırıp İstanbul'a patrik yaptı. Eusebius İstanbul

¹³⁶ Hristiyan teolog John Hick, 325 İznik ve 451 Kadıköy konsillerinde alınan kararların, artık günümüzde bir anlam ve değerinin kalmadığını savunan, çok sayıdaki teologdan biridir. Bkz. John Hick, *İnançların Gökuşağı*, (çev. Mahmut Aydın), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s. 126-131.

¹³⁷ Ebu Zehra, s. 230; Dvornik, *Konsiller Tarihi*, s. 7.

¹³⁸ Çelik, s. 120-121.

¹³⁹ Sinanoğlu, s. 11.

Patriği olunca, gizli olarak Arius'un monoteist görüşünü yaymaya başladı.¹⁴⁰

Tyre/Sur (M.S. 335)¹⁴¹ Konsili toplanınca, Eusebius ve İskenderiye Patriği de bu toplantıya katıldı. Eusebius burada Arius'un görüşlerini açıklayıp İsa'nın Tanrı olmadığını belirtti. Konsilde Arius inancına bağlı bir çok din adamı olduğu için hemen aforoz kararı alınamadı. Bu Konsilde, İskenderiye Piskoposu dışında pek çok kişi Ariusçu düşünceyi savunuyordu denebilir.¹⁴²

Nicomedialı Eusebius ve arkadaşları imparatorun kız kardeşi Konstantia'nın güvenini kazanarak, Arius'un cezasını kaldırtıp eski görevine döndürmek için çalışmalara başladılar. Konstantin, doğunun durumunu iyi bilmediğini ve Ariusçulara karşı cephe almakla ülkenin birliğini daha da tehlikeye düşürdüğünü görmüş olmalı ki, tavırlarında Ariuscular lehine değişiklik görülmeye başlanmıştı. Halbuki Ariusçuluk, en çok taraftarını doğuda bulmuştu. Dinî kanaatlerini Batı'dan almış ve batılı ruhbanların (Hosius gibi) tesiri altında kalmış olan imparator, İznik Amentüsü'nün ve alınan kararların doğunun dinî düşüncesine kiliselerin büyük çoğunluğunun anlayışına ve toplulukların arzularına muhalif olduğunu geç de olsa anlamıştı. Ayrıca ülkenin her konudaki birliğinin sağlanmasına önem veren imparatorun, konsilin sonucunda iç huzurun tamamen bozulduğunu görmesi fikirlerinde değişikliğe yol açmıştı. Bu düşüncelerle Arius dahil tüm sürgünlerin affettiğini açıkladı.¹⁴³

İskenderiye piskoposu Alexander ölünce yerine Athanasius geçmişti. Arius, İznik Kredosu ile tam örtüşmeyen, yuvarlak kelimelerle bir iman bildirisi sunarak, hakkındaki yasağın kaldırılmasını talep etti. Konstantin, onu Kudüs Konsili'ne göndererek, hakkında nihai kararı istedi. Bu konsilden de olumlu karar çıkması üzerine, Arius İskenderiye Kilisesi'ne eski görevine iade edildi. Kilise yöneticilerinin kabul etmemesi üzerine İstanbul Kilisesi'ne alınmak istendi. Tartışmalar sürerken, Arius M.S. 336'da aniden öldü. Eserlerinden, birkaç mektup ve bazı parçalar dışında, geriye bir şey kalmadı.¹⁴⁴

Ariusçu görüş Kostantinapolis, Antakya, Babil ve İskenderiye' de hakimiyet sağlamıştı. Mısır ve İskenderiyeli Hıristiyanların pek çoğu ve bir çok kilise Ariusçu idi. Aksi görüşte olanlar, din adamları

¹⁴⁰ Ebu Zehra, s. 236; Ostrogorsky, s. 44.

¹⁴¹ Çelik, 127.

¹⁴² Ebu Zehra, s. 236.

¹⁴³ Ostrogorsky, s. 44; Vasiliev, s. 68.

¹⁴⁴ Baş, s. 178.

tarafından yerlerinden indirilip, öldürülmeye çalışılıyorlardı. Ancak sayıları fazla olsa da, iktidarda olanlar her zaman galip geliyordu. Putperest düşüncenin etkisinde olan gruplar, Hristiyanlığı putperest bir din haline getirmek için, eski Roma paganizmi ile Hristiyanlığı uzlaştırmaya çalışıyorlardı. Böylelikle Hristiyanlık, bir yığın efsaneler ve putperest inançlar sistemine dönüşüyor ve hak mezhep kayboluyordu.

İznik Konsili sonrasında, Aryanizm yeniden canlanma ümidi olmaksızın, tamamıyla ezilmiş gibi görünüyordu. Görünüşte ülkenin dinî birliği sağlanmıştı. Ancak Konsil'in Arius ve taraftarlarını mahkum etmesi, yeni birtakım tartışmaların, yeni hareketlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Hristiyanlıkta, monofizit¹⁴⁵ mezhep savunucularının başında gelen Arius, dördüncü yüzyıldaki bu tartışmalarla ve Aryanizm adıyla anılır oldu.¹⁴⁶ Aryanizmin Hristiyan dünyasında uzun bir süre devam ettiği ve günümüzde Uniteryanizm'in, Ariusçuluğun devamı olabileceği düşünülmektedir.¹⁴⁷

İncillerin Yakılması ve Dört İncil'in Tespiti Meselesi

Konsil boyunca hiç söz konusu edilmediği halde bazı İslâmî kaynaklarda, İznik Konsili'nde İncillerin tahrif edilerek yakıldığı ve dört İncil'in tespit edildiği gibi bilgilere rastlanmaktadır. Konstantin'in, Arius'un aforoz edildiğini duyurduğu bildirisinde geçen "*kitapların, mektupların yakılması*" gibi sözler, kanaatimizce yanlış yorumlanarak İncillerin yakılması olarak anlaşılmıştır. Zira İznik Konsili'nde İncillerin sayılarının belirlendiği, 270 veya 4000'den fazla sayıda İncilin konsil odasında bir masanın üzerine yığıldığı, masa sallandığında masada kalan İncillerin seçilip, düşenlerin yakıldığı şeklindeki rivayetlerin¹⁴⁸ ilmî dayanaktan yoksun olduğu bir gerçektir. Hristiyan kaynaklarında yer almayan bu konuya bazı İslâmî kaynaklarda yer verilmektedir. İbn Kayyim el-Cevziyye¹⁴⁹

¹⁴⁵ Kadıköy Konsili'nin kararlarını kabul etmeyen, bilhassa Suriye ve Yakın Şark'ta mevcut olan Hristiyan kiliselerin unvanı. İsa'da yalnız bir tabiatın mevcut olduğunu, bu tabiatın da, uluhiyet ve insaniyetten ibaret olduğunu kabul etmektedirler. Bkz. Schimmel, s. 203.

¹⁴⁶ Kannengiesser, "Arius", *ER*, I, 412.

¹⁴⁷ Taplamacıoğlu, s. 193. Uniteryanizm adıyla bir hareket haline gelmesi 16. yy. olmuştur. Bkz. Tümer-Küçük, s. 291.

¹⁴⁸ Ataurrahim, bu konuyu, "*bir kaynağa göre*" gibi muğlak bir ifade ile vermekte, kaynak göstermemekte, sadece Athanasius'un ismini zikretmektedir. Ataurrahim, s. 109-110; Üçal, s. 29-30.

¹⁴⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed (751/1350), *Hidayetü'l-Hayârâ fi Ecvibeti'l-Yehûd ve'n-Nasârâ*, (thk. Ahmed Hicazi Saka), 4. bs., el-Mektebetü'l-Kayyime, 1986, s. 259-262.

(ö.751/1350) ve Ahmed b. Ali el-Makrizî¹⁵⁰ (ö.845/1442), imparatora sunulan ve devlet adamları ile kilisenin uyması gereken kuralları içeren kitap veya kitaplardan bahsetmektedir. Yine İzhârü'l-Hakk¹⁵¹ ile İncil ve Salib¹⁵² adlı reddiyelerde bu tür bilgiye rastlanmakta, fakat kaynak belirtilmemektedir. Ayrıca Ebû Zehra'da, İncillerin tahrir edilmesinden şöyle bahsetmektedir:

“Arius’un İncillerden deliller getirerek, İsa’nın Tanrı olmadığını ortaya koyması üzerine, muhalifler İncilleri tahrir kararı aldılar. Bunun üzerine, Mesih’in Tanrılığına kabul eden bölümleri İncillerden ortaya çıkarmaya çalıştılar. İncillerin aslında böyle bir şey olmadığı için de, eklemeler ve çıkarmalarla İncilleri değiştirdiler.”¹⁵³

Konstantin’in bildirisindeki “*kitapların yakılması*” emri yanlış yorumlanmıştır.¹⁵⁴ Arius’a ait yazıların ve bildirilerin imha edilmesi emredildiği halde, konu zamanla İncillerin yakılması şekline dönüştürülmüştür. Ayrıca “*dört incilin belirlendiği*” şeklindeki bilginin de, konsil sonrası kilisenin ve kralların uymaları gereken kuralların yazıldığı kitapların Konstantin’e takdim edilmesinin farklı anlaşılması ve bu kitapların dört İncil olduğunun düşünülmesinden kaynaklanmış olabileceği de ihtimal dahilindedir. Yine Arius’un savunduğu İsa’nın tanrı olamayacağı düşüncesinin, sanki o dönemdeki İncillerden değil de tahrif edilmiş orijinal İncil’den veya ayrı bir İncil’den çıkarıldığı görüşü, yanlış bir şekilde İslâmî kaynaklarda yer almıştır. Halbuki Arius, düşünce ve fikirlerini başka İncillerden değil, o dönemde ellerinde bulunan nüshalardan derlemiştir. Onun İsa’nın şahsiyeti ile ilgili görüşünün kaynağı ayrı bir İncil değil, ulaşmış olduğu düşünce sistemi ve mantikî yorumudur.

M.S. 125 senesinden önce, havarilerden gelen yazılardan oluşan iki dizi mevcuttu; biri İncilin metinlerini, diğeri havarilerin ve

¹⁵⁰ Ebû'l-Abbas Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizî 845/1442, *el-Mevâiz ve'l-İ'tibar bi Zikri'l-Hitât ve'l-Âsâr*, Dâru Sâdır, Beyrut ts., II, 485-487.

¹⁵¹ “... Kral Konstantin 325 milad yılında Nâirite’de (Nicea, İznik), Hristiyan bilginlerinden bir kurul kurarak, bu kitapların hepsini inceletti....” Bkz. Delhi’li Rahmetullah Efendi, *İzharü'l-Hakk Tercümesi*, (çev. Ömer Fehmi – Nüzhet Efendi), Sönmez Neşriyat, İstanbul 1972, s. 69.

¹⁵² “... Şu 27 eserin tamamı ancak 4. asırda Nikya (İznik) Umumi Meclisinin hükmü ve tasdikiyle resmen mukaddes kitaplar sınıfına sokulmuş olduğundan dolayı ...”, “... Nikya Umumi Meclisini oluşturan, bini aşkın ruhani delege, buraya tetkik ve muayene için, yüzlerce çeşit İncil ve risale getirmişlerdi. Kırk, elli çeşit birbirine zıt İncillerden dört, aynı şekilde sayısız risalelerden de 21 tanesi seçilerek, tasdik edilmişti ...” Bkz. Dâvûd, s. 26-35.

¹⁵³ Ebû Zehra, s. 232-233.

¹⁵⁴ Baş, s. 168, 3 nolu dipnot.

Pavlus'un mektuplarını ihtiva etmekteydi. Her cemaat bu külliyyatın bir nüshasını elde etmeğe çalışıyordu. Bu nüshaların muhteviyatı cemaatlere göre farklılaşabiliyordu. Mesela, bazılarında Pavlus'un ya da Petrus'un mektupları eksikti. Zira bunlar resmen neşredilmiş nüshalar değildi.¹⁵⁵ Nüshalar arasındaki farklılıkların, sayı ve ekleri açısından olması muhtemeldir. M.S. 325 yılından önce de, Hristiyan dünyasında dört İncil bilinmekte ve dinî törenlerde resmen okunmaktaydı. Tatianos 170 senesi civarında, dört İncilin metinlerini bir araya getirerek onları tek bir eser olarak neşretmişti. Yine Athenagoras 177-178'lerde, İrenaios 180-195, Tertullianus ve en meşhurlarından Origenes 190-200 yıllarında dört İncilin varlığına tanıklık etmekteydi. Demek ki, bu tarihlerde Yeni Ahit'i oluşturan eserlerin listesi saptanmış bulunmaktaydı. Resmî, yani piskoposlar listesi ile saptanan listeler, daha sonra 382 Roma ve 393 Kuzey Afrika'da Kartago şehirlerinde yapılan toplantılarda tespit edilmiştir. Bu listeler cemaatlerin ellerindeki listeleri teyit etmiştir.¹⁵⁶

İznik Konsili Kararları ve Tartışmalar

İlk defa imparatorluk gücünün bir dogma sorununa müdahale ettiği konsilde, başta Aryanizm olmak üzere, Nebat Dini^{*} mensupları, Samsatlı Pavlos ve Meletian taraftarları hakkında aforoz kararları alındı.¹⁵⁷ İmparatorun emri üzerine, sürgüne gönderilen Ariusçu piskoposların yerine yeni piskoposlar takdis edilerek atandı. Aforoz edilen piskoposlar arasında, Nicomedia'lı Eusebius ve Nicea Piskopos'u Theognis de görülmektedir.¹⁵⁸

İznik Konsili'nde dinî konular ve kiliseye rahatsızlık veren meselelerle ilgili 20 kadar karar alındığı ifade edilmektedir.¹⁵⁹ Piskoposlarla ilgili takdislerde üç piskopos olacaktı ve

¹⁵⁵ Jakob, Xavier, *İncil Nedir? Tarihi Gerçekler*, Kent Matbaası, İstanbul 1985, s. 117-118.

¹⁵⁶ Jakob, s. 120-123; Bağımsız Protestan Kiliseleri Basın Danışmanı İsa Karataş, İncillerin İznik Konsili'nde tespit edilmesinin mümkün olmadığını, bu bilginin yanlış ve çarpıtılmış olduğunu ısrarla vurgulamakta ve kitabında, bu yanlış bilginin yer aldığı tüm kaynaklara cevap vermektedir, İsa Karataş, *Gerçekleri Saptıranlar*, Lütuf Yayıncılık, İstanbul 1997, s.32-34; Sinanoğlu, s.16 (56 nolu dipnot)

^{*} MÖ 4. yy'dan MS 2. yy'a kadar, kuzeybatı Arabistan'da aktif olarak varlıklarını sürdüren Nebatilerin dini. Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 280.

¹⁵⁷ Çelik, s. 120-121.

¹⁵⁸ Ebu Zehra, s. 236 ; Çelik, s. 118.

¹⁵⁹ Dvornik, F., "Councils...", s. 374.

imparatorluğun idari taksimine göre, kilise teşkilatı yapılandırılacaktı.¹⁶⁰

Hristiyan kiliseleri arasında, ilk defa resmi bir Kredo (itikadname) tespit edilmiştir. Ancak tespit edilen bu iman ilkeleri, ilahiyat tartışmalarına son vermemiş, aksine daha da şiddetlendirerek, Hristiyan aleminin parçalanmasına yol açmıştır. Çünkü Hristiyan inancı felsefe ve mantık kurallarına uydurulmaya çalışılmış, ancak “*Teslis*” inancının bu kaideler çerçevesinde izahı mümkün olmamıştır. Oğul’un, Baba ile aynı cevherden olması, Baba’nın Oğul’da tecessüm ettiğinin kabulü, “*İsa’da beşerî ve ilâhî cevherler arasındaki ilgi*” meselesini gündeme getirmiş, bu da kiliseleri V. ve VI. asırda karıştırmıştır. Bir de Kutsal Ruh’un mahiyeti tartışılınca, aklı ve felsefi çıkmazlar içinde bunalan kilise, İsa’nın kutsal müjdesinden tamamen uzaklaşmıştır.¹⁶¹

Konsilde, Roma Güneş tanrısına tapınma imparatorluğun genelinde yaygın olduğu için ve imparator da dünyada Güneş tanrısının görünümü olarak addedildiği için (*Pontifex Maximus*), Pavlusçu Kilise Roma “*Güneş Günü*”nü (*sun-day*), Hristiyan “*Şabat*”^{**} olarak ilan etti. İsa’nın doğum günü kabul edilen “*Aralığın 25. günü*”, Güneş Tanrısı’nın da doğum günü kabul edildi. Güneş Tanrısı’nın sembolü olan ıstık haçı alınarak, Hristiyanlığa katıldı. İsa’nın doğum günü kutlamaları ile Güneş Tanrısı’nın kutlamaları birbirine karıştırıldı.¹⁶²

Konsil sırasında din adamlarının, Caesarea’lı Eusebios’tan bayramlar, perhiz ve paskalya için bir takvim hazırlamasını istedikleri, matematiği kuvvetli olan bu piskoposunda üç yıllık bir çalışmayla “*Xaranigon*” (*Köklü Uzlaşma*) adıyla bilinen takvimi düzenlemeye çalıştığı, Süryani kaynaklarda yer almaktadır.¹⁶³

Paskalya Bayramının kutlanacağı günün tespiti, kiliseler arasında birlik oluşturması açısından önemliydi. Paskalya Bayramının kutlanacağı gün, Yahudilerin Pesah Bayramına en yakın düşen “*pazar*” günü olacaktı. Şayet Pesah Bayramı “*pazar*” gününe rastlamışsa, Paskalya Bayramı ondan sonraki “*pazar*” gününe ertelenecekti.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Bailly, I, 14-15; Yıldız, Mehmet, *Barnabas İncili*, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul, ts., s. 52 (Ali Ünal’ın yazdığı giriş yazısında).

¹⁶¹ Çelik, s. 122.

^{**} “Sadece dua ve ibadetle geçirilmesi gereken gün.” Bkz., Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 351.

¹⁶² Ataurrahim, 107-108.

¹⁶³ Şer, s. 92.

¹⁶⁴ Yazman, s. 11; Dvornik, “Councils...”, s. 374.

Hristiyan alemi başlıca, Roma, İskenderiye ve Antakya diye üç büyük patrikliğe bölündü. Roma, İtalya ve yakın çevresi üzerinde; İskenderiye, Mısır ve birleşik eyaletler üzerinde; Antakya ise, Suriye, Anadolu ve doğu bölgelerinde söz sahibi olacaktı. Bu bölgeler yanında, Kudüs'ün mazisi ve manevi üstünlüğü göz önüne alınarak ona da “*şeref payesi*” verilmiş, ancak idari yönden yine Antakya Kilise'sine bağlı kabul edilmiştir.¹⁶⁵

İslâmî yazarlardan Ebu Zehra'ya göre Konsilde Ahdi Atik'in bir çok bölümünün okunması yasaklandığı halde, sonraki konsiller bu yasağı kaldırmıştır. Ahd-i Cedid'in de; Pavlus'un İbranilere Mektubu, Petrus'un ikinci mektubu, Yuhanna'nın ikinci ve üçüncü mektubu, Yakub'un Mektubu, Yehuda'nın Mektubu ve Yuhanna'nın vahiyleri bölümleri yasaklanmış, ancak sonraki konsillerde bu yasaklar da kaldırılmıştır. Eğer kutsal kitaplar konusunda yanılmışsa, diğer konularda da yanılmaz olması düşünülemezdi. Yanılmanın temelinde konsile bizzat müdahale ederek siyasi kararlar aldırarak Konstantin sebep olmuştur denilebilir. Nitekim yanılma içerisinde oldukları sonraki konsillerde ortaya çıkmıştır.¹⁶⁶

İznik Konsili'nin toplanışının ana sebebi, Arius'un görüşlerinde ısrarcılığı ve taraftarının artması ise de, bir diğer sebep ülkenin siyasi ve dinî bütünlüğünün bozulması ve Konstantin'in buna göz yummak istememesidir. O siyasi huzuru, din birliğini sağlayarak desteklemek istemiştir. Bunun için de kiliseleri vicdanlara hitabeden, resmî denetimden uzak bir kurum olmaktan çıkarıp, devletin denetiminde bir statüye kavuştu. Böylece ülke idaresinde kabul edilen eyalet yönetim sistemi kiliselere de uygulanmıştır.

Konsile davet edilen din adamları Konstantin'in isteği ile İznik'e kadar gelmişlerdi. Doğu ve Batı bölgelerinden katılımcıların olduğu göz önüne alınırsa, sayılarının çok kalabalık olduğu ortaya çıkmaktadır. Rivayetlerin bir çoğu iki binin üzerinde din adamının katıldığını bildirmektedir. Ancak kararların altında azınlık bir grubun imzası vardır. Bu 318 kişilik azınlık grubun düşünceleri esas alınarak iman esasları belirlenmiştir. Ötekilerin düşüncelerinin ne olduğundan bahsedilmemiştir.

Kararın altına imza atan 318 Piskopos da Mesih'in Tanrılığı konusunda müttelik değillerdi. Ancak Konstantin hükümdarlık simgesi olan mührünü, kamçısını ve kılıcını onlara hükmetmek üzere takdim edince, görüş birliğine vardıklarını söylemişlerdir. Yani hükümdarlık arzusu ve dünyalık sevgisi, onları Konstantin'in arzusunu kabul etmeye sevk etmiş, İmparator da onlarla özel bir

¹⁶⁵ Çelik, s. 123.

¹⁶⁶ Ebu Zehra, s. 234.

toplantı yapmıştı. Bu grup, gerek imparator korkusuyla gerekse makam ve mevki hırsıyla Mesih'in Tanrılığını kabul etmişler, halkı da buna inanmaya zorlamışlardır.¹⁶⁷

İznik Konsili'nde alınan kararlarla, konsil kendisini hükümet mevkiinde sayarak dinî bir kurul olduğunu kabul ettirmiştir. Halka bir takım dinî emirler vererek, ister istemez kendilerine itaat etmelerini buyurmuş; dinî emirlerin din kitaplarından değil, kendilerinden alınacağını belirtmiştir.¹⁶⁸ Konsilin bildirileri kutsal kitaba uysun uymasın, hüccet olarak görülmüş ve kabul olunmuştur. Bu kararlar kendi kutsal kabul ettikleri kitaplarına muhalefet etmişlerdir.

İmparator, konsil davetinde ve tartışmaların seyrinde baş rol oynamıştır. O kadar ki, kilise tarihçileri Rufinus ve Socrates, konsil kararlarını onaylamak istemeyenlerin, imparator tarafından sürgün ile tehdit edildiğini kaydetmektedirler.¹⁶⁹

Konstantin döneminde Hristiyanlar zulüm görmedi, yasaklar kaldırılarak dinleri yasal sayıldı. Hristiyanlık hukuksal açıdan paganlığın üzerinde tutulmamıştır ama, kesin olarak paganlığın yerini alabilecek ayrıcalıklı bir din haline getirilmiştir.

İznik Konsili'nin prosedürü, Senato prosedürünün aynısı olmuştur. Bunun için İmparator, senatörleri davet ettiği gibi piskoposları davet etmiştir. Piskoposlar da, senatörler gibi masrafların imparatorluğa ait olduğu seyahat ayrıcalığından ve Roma İmparatorluğunun iyi düzenlenmiş olan posta teşkilatından yararlanmışlardır.¹⁷⁰

İznik Konsili'nden sonra piskopos toplantıları, Roma Senatosu'nun oturumlarına yön veren kurallara göre şekillenmiştir. Konsil davetlerinde, imparatorun senatoyu toplantıya çağırdığı terimler kullanılarak, Roma Senatosu'nun prosedürü takip edilmiştir.¹⁷¹ Tüm Hristiyan dünyasının piskoposları, o andan itibaren genellikle kilisenin senato meclisi olarak bilinmeye başlanmıştır.¹⁷²

Kilise için tehlikeli ve dinî konuda bağımsızlığının aleyhine imiş gibi görülen bu durum, ilk kilisenin, o devirde tanınan tek politik felsefeye ve imparatorluğun politik teşkilatına adaptasyonu sonucu

¹⁶⁷ Ebu Zehra, s. 233.

¹⁶⁸ Matta 20/25-28.

¹⁶⁹ Çelik, s. 119.

¹⁷⁰ Dvornik, "Councils...", s. 374.

¹⁷¹ Dvornik, Konsiller Tarihi, s. 4.

¹⁷² Daley, "Councils", *ER*, IV, 125.

olmuştur. Piskoposların bağımsızlığı korunmuştur. Zira imparatorların, senatoda oy kullanma hakları yoktur. Oy verme ayrıcalığı senatörlere aittir.¹⁷³ Hiçbir imparator, senatoyu feshe ve bu ayrıcalığı kaldırmaya cesaret edememiştir. Konsilin hiçbir yerinde, Konstantin'in piskoposlarla birlikte oy kullandığı görülmemektedir.

Konsilde, problemler Senatoda olduğu gibi önce özel komisyonlarda en önemli piskoposlar ve imparator tarafından tartışılmış, daha sonra Baba-Oğul'un tabiatı problemini konsilin tayin etmesine karar verilmiştir.¹⁷⁴ Roma senato toplantılarında zafer heykeli, başkanlık kürsüsünün önünde durduğu gibi, konsilde de İncil imparatorla piskoposlar arasına konmuştur. Senatoda olduğu gibi, imparator niçin bu konsili topladığını ve tartışacakları konuyu açıklamış, daha sonra da görüşlerini açıklamaları için piskoposlara başvurmuştur.¹⁷⁵ İznik Konsili, bizzat imparatorun davetiyle toplanması, katılımcıların yerleşim düzeni, açılış konuşmasını imparatorun yapması ve siyasi etkilerle alınan kararlara kadar bir çok nedenden dolayı “İznik-Roma Konsül Toplantısı”¹⁷⁶ olarak da adlandırılabilir.

Görüldüğü gibi İznik Konsili toplandığı yer, toplantıya davet şekli, konsile katılanlar, kararların alınış şekli, imparatorun konsil üzerindeki etkisi ve rolü ile konsilin ökümenik kabul edilip edilemeyeceği ve daha bir çok konuda eleştiriye açıktır ve eleştirilmektedir.

Sonuç

Hristiyan dünyasının Havârilere döneminde yaşadığı ilk ihtilafın özündeki sebep, IV. yüzyılda kendini tekrar göstermiştir. Hz. İsa'nın tabiatı hakkındaki tartışmaların artarak kilise içinde bölünmeye yol açması ve bu ayrılığın da imparatorluğu etkileyeceği endişesi ile Konstantin siyasî iradesini kullanarak İznik'te bir konsil toplamıştır.

İznik Konsili ile Hristiyan dünyasını bağlayacak bir inanç sisteminin hazırlanmasında ilk adım atılmış oldu. Bu konsil sonunda Hristiyanlar arasında itikadî birlik sağlanamadığı gibi, konsilin toplanma sebebi olan Ariusçuluk da ortadan kaldırılamamıştır. “İznik-İstanbul İman Esasları” denen inanç sistemine ise I.İstanbul (381), Efes (431) ve Kadıköy (451) gibi bir dizi konsil sonunda ulaşılmıştır. Buna rağmen bazı kiliseler kendi inanç esaslarını

¹⁷³ Dvornik, “Councils...”, s. 374.

¹⁷⁴ Dawson, Cristopher, *Batının Oluşumu*, (çev. Dinç Tayanç), İstanbul 1976, s. 58-59; Dvornik, s. 7.

¹⁷⁵ Dvornik, “Councils...”, s. 374.

¹⁷⁶ Konsül, Roma'da her sene seçilen iki devlet reisinden her biri. Bu konsüllerin yaptıkları toplantılar. Bkz. Savaş, “Konsolos”, DİA, XXVI, 178-179.

belirlemişlerdir.

Konsilde dinî uygulamalarda birliği sağlamaya yönelik olarak kabul edebileceğimiz, Paskalya bayramının tarihinin tesbiti bu konuda ilk adım olarak görülebilir.

Hristiyan alemi başlıca, Roma, İskenderiye ve Antakya diye üç büyük patrikliğe bölünmüştür. Roma, İtalya ve yakın çevresi üzerinde; İskenderiye, Mısır ve birleşik eyaletler üzerinde; Antakya ise, Suriye, Anadolu ve doğu bölgelerinde söz sahibi olacaktı. Bu bölgeler yanında, Kudüs'ün mazisi ve manevi üstünlüğü göz önüne alınarak ona da “*şeref payesi*” verilmiş, ancak idari yönden yine Antakya Kilise'sine bağlı kabul edilmiştir.

İznik Konsili'nde alınan kararlarla, konsil kendisini hükümet mevkiinde sayarak dinî bir kurul olduğunu kabul ettirmiştir. Halka bir takım dinî emirler vererek, ister istemez kendilerine itaat etmelerini buyurmuş; dinî emirlerin din kitaplarından değil, kendilerinden alınacağını belirtmiştir. Konsilin bildirileri kutsal kitaba uysun uymasın, hüccet olarak görülmüş ve kabul olunmuştur.

Müslüman ilim adamlarının meseleye yaklaşımı öncelikle Arius merkezli olmuştur. Arius'un Hz. İsa'nın yaratılmış olduğu ve tanrı olamayacağı düşüncesi müslüman ilim adamlarının dikkatini konsile çekmiştir. Kutsal kitapların tesbiti ve İncillerin yakılması gibi konularda müellifler kaynak vermemişlerdir. Ayrıca İncillerin kanonizasyonu İznik Konsili'nde değil kilisenin gelişimi dahilinde 150'li yıllardan 1546 Trente Konsili'ne kadar süren bir süreç içerisinde olmuştur.

Konsilde meseleler, senatoda olduğu gibi önce özel komisyonlarda piskoposlar ve imparator tarafından tartışılmıştır. İznik Konsili'nin prosedürü, Senato prosedürünün aynısı olmuştur. Bunun için İmparator, senatörleri davet ettiği gibi piskoposları davet etmiştir. Piskoposlar da, senatörler gibi masrafların imparatorluğa ait olduğu seyahat ayrıcalığından ve Roma İmparatorluğunun iyi düzenlenmiş olan posta teşkilatından yararlanmışlardır. Bu ve benzer bir çok nedenden dolayı konsili “*İznik-Roma Konsül Toplantısı*” gibi görebiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

- Akşit, Oktay, *Roma İmparatorluğu Tarihi (M.S. 193-395)*, İ.Ü.E.F.Y., İstanbul 1970.
- Artuk, Cevriye, *Nikaia (İznik) Şehrinin İsim ve Ünvanları Hakkında*, V.Türk Tarih Kongresi Sonuçları, Ankara 1960.
- Ataurrahim, Muhammed, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, (çev. Kürşat Demirci), İnsan Y., İstanbul 1994.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1990.
- Aydın, Mehmet, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Türkiye Diyanet Vakfı Y., Konya 1989.
- , *Hristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, SÜİFY., Konya 1991.
- , *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Bailly, Auguste, *Bizans Tarihi*, (çev. Haluk Şaman), İstanbul ts.
- Barker, G., *O'nun İzinde Hristiyanlık ve Laiklik Tarihi*, Zafer Matbaası, İstanbul 1985.
- Baş, Bilal, *Monoteist Bir Hristiyanlık Yorumu: Ariusçuluk Mezhebi*, Divan İlmî Araştırmalar, Bilim ve Sanat Vakfı, 2000/2, yıl: 5, sayı: 9.
- Bayet, Albert, *Dine Karşı Düşüncenin Tarihi*, Varlık Yayınları, İstanbul 1970.
- K.Bihlmeyer- H.Tuchle, I. ve IV. Yüzyılda Hristiyanlık, Roma imparatorluğunda Tek Tanrıcılığın Zaferi, (çev. Antun Önal), Güler Matbaası, İstanbul 1972.
- Brandon, S. G. F., "Gnostisizm", *A Dictionary of Comparative Religion*, Weidenfeld&Nicolson, London 1970.
- Çelik, Mehmet, *Süryani Tarihi I*, Ayraç Yayınları, Ankara 1996.
- Dvornik, Francis, *Konsiller Tarihi, İznik'ten II. Vatikan'a* (çev. Mehmet Aydın), Ankara 1990.
- "Councils, Eastern Ecumenical Councils", *NCE*, Washington 1967, IV, 374-375
- "Councils, General History Of", *NCE*, IV, 373-374
- Daley, Brian E., "Councils", *The Encyclopedia of Religion (I-XVI)*, (ed. Mircea Eliade), New York 1987.
- Davud, Abdülehad, *İncil ve Salib*, İnkılab Yayınları, İstanbul 1999
- Dawson, Cristopher, *Batının Oluşumu*, (çev. Dinç Tayanç), İstanbul 1976.
- Doğrul, Ö. Rıza, *Yeryüzünde Dinler Tarihi*, İstanbul 1947.
- Delhi'li Rahmetullah Efendi, *İzharü'l-Hakk Tercümesi*, (çev. Ömer Fehmi-Nüzhet Efendi), Sönmez Neşriyat, İstanbul 1972.
- Schade, *İznik Kılavuzu*, Çankaya Matbaası, Ankara 1935.
- Ebu Zehra, Muhammed, *Hristiyanlık Üzerine Konferanslar*, (çev. Akif

- Nuri), İst. 1978.
- Ebü'l-Abbas Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizî (845/1442), *el-Mevaiz ve'l-i'tibar fi zikri'l-hıtat ve'l-asar*, Dâru Sâdir, Beyrut ts.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994.
- Gündüz, Şinasi, *Pavlus, Hristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.
- Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi y., Ankara 1998.
- Güç, Ahmet, *Dinlerde Mabet ve İbadet*, Esra Fakülte Yayınları, İstanbul 1999.
- Güngör, Ali İsmâ, *Vatikan, Misyon ve Diyalog*, Töre Yayınları, Ankara 2002.
- Hammer, Joseph De, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Zuhuri Danışman), Hikmet Neşriyat, İstanbul 1972.
- Harman, Ömer Faruk, "Konsil", DİA, XXVI, 175-178
- İbn Haldun, *Mukaddime*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Y., İst. 1982.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed (751/1350), *Hidayetü'l-Hayâra fî Ecvibetü'l-Yehûd ve'n-Nasârâ* (thk. Ahmed Hicazi Saka), 4.bs., el-Mektebetü'l-Kayyime, 1986.
- İsa Karataş, *Gerçekleri Saptıranlar*, Lütuf Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Jakob, Xavier, *İncil Nedir? Tarihi Gerçekler*, Kent Matbaası, İstanbul 1985.
- John Hick, *İnançların Gökuşağı*, (çev. Mahmut Aydın), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.
- Kabaağaç, Sinan, *Latince Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınları, İstanbul 1995.
- Kuzgun, Şaban, *Dört İncil, Farklılıkları ve Çelişkileri*, 2. baskı, İst. 1991.
- Lemerle, Paul, *Histoire de Byzance*, (çev. Galip Üstün), İletişim Yayınları, İstanbul 1994
- Lonergan, Bernard, *The Way to Nicea*, London 1976.
- Mathews, Shailer-Smith, G. Birney, *A Dictionary of Religion and Ethics*, Waverley Book Company, London 1921.
- Murphy, F. J., "Councils" *New Catholic Encyclopedia (NCE)*, The Catholic University of America, Washington 1967.
- Opeloye, M. O., "The Unity and Tri-Unity of God: An Analytical Appraisal of the Biblical and Qur'anic Views", *The Islamic Quarterly*, 36/3, 1992.
- Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, (Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1981.
- Reşat, Ekrem, *Bizans Tarihi (Şarkî Roma İmparatorluğu 395-1453)*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul 1934.
- Sahas, Daniel J., *Icon and Logos*, London (ts.)

- Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Kardelen Kitabevi, Isparta 1999.
- Savaş, Ali İbrahim, "Konsolos", *DİA*, XXVI, 178-179
- Schimmel, Annemarie, *Dinler Tarihine Giriş*, AÜİFY, Ankara 1955.
- Scognamillo, Giovanni, *Medeniyetler Çatışmasında Batı'nın İnanç Temelleri*, Karakutu Yayınları, İstanbul 2002.
- Sinanoglu, Mustafa, "*Hristiyan ve İslâm Kaynaklarında Tartışmalı Bir Dinî Toplantı: İznik Konsili*", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2001, sayı: 6.
- Smart, Ninian, *The Religious Experience Of Mankind*, New York 1969.
- Smart Ninian (ed.), *Atlas of The World Religions*, Oxford University Pres, Newyork 1999.
- Stone, Darwell, "Councils (Christian: Early)", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, (I-XIII), s.185-193 (ed. James Hastings), T&T. Clark, New York 1980.
- Şehristânî, Muhammed Abdülkerîm (ö:548 H./1153 M.), *el-Milel ve'n Nihal*, (ed.M.Fethullah Bedrân), Kahire 1947.
- Şer, Adday, *Sürt Vakayinamesi*, Yaba Yayınları, İstanbul 2002.
- Taplamacıoğlu, Mehmet, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, Ankara 1966.
- Texier, Charles, *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi I-III*, (çev. Ali Suat), Yayına hazırlayan: Kazım Yaşar Koprıman, Musa Yıldız, Ankara 2002.
- Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 1993.
- Üçal, Turgay, *İnanç Bildirgemiz*, Müjde Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Vasiliev, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev. A. Müfit), Ankara 1943.
- Walls, A. F., "Gnostisizm", *The New Bible Dictionary*, (ed. J. D. Douglas), London 1962.
- Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi* (çev. H. Vehbi Eralp), Sosyal Yayınları, İstanbul 1991.
- Wolfson, H. Austryn, *Kelam Felsefeleri*, (çev. Kasım Turhan), Kitabevi, İstanbul 2001.
- Yazman, Yakup, *İznik Konsili'nde Ne Oldu?* İstanbul 1981.
- Yıldız, Mehmet, *Barnabas İncili*, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul ts.